

ÇERKES MESELESİ-M. FETGEREY ŞOENU (Mutlaka okuyun)

Millî Mücadele'den sonra Türkiye'de bir Çerkes kıyımı ve tehciri yapıldığını kaç kişi bilir?

Yakın tarihimizin nice hadiseleri karanlıkta kalmış, unutulmuş veya unutturulmuştur. Bizde iki tarih vardır:

Türkiye'mizin, yakın tarihi sırlar ve meçhullerle doludur. Zaten bizde iki tarih vardır: Biri mitolojik ve ideolojik resmî tarih, Necip Fazıl'ın tabiriyle balığın kavağa tırmanmasından bahs eden hikâyeler; diğeri ise karanlığa itilmek istenen gerçek tarih. Birinci tarih ne kadar dallandırılıp budaklandırılmış, süslenip püslenmişse, ikinci tarih de o derece ihmale uğramış, unutulmuş ve unutturulmuştur.

Tanzimat'tan bu yana, bir anti-tarih edebiyatı ile karşı karşıyayız. Akların kara, karaların ak, zirvelerin çukur, hendeklerin tepe olarak sunulduğu, evrensel ve millî değerlerin tepetaklak edildiği bir anti-tarih...

Elinizdeki bu kitap, Millî Mücadeleden sonraki Çerkes tehciri ve kıyımı ile ilgili bir belgedir. Bazılarına göre teferruata ait marjinal bir konudur bu. Ancak unutulmamalıdır ki, tarih büyük ve küçük konuları ile bir bütündür. Çok önemli olmadığı, teferruata tealluk ettiği için hiçbir tarihî dosya terk edilemez, kapatılamaz.

Bilindiği gibi, **Birinci Cihan Harbi mağlubiyetinden sonra Millî Mücadele'nin öncüleri içinde Çerkesler de vardır.** Aslında Kurtuluş Savaşı'nın ilk önderi Çerkes Edhem'dir. Ancak kendisi, çeşitli entrikalar sonucu saf harici bırakılmış ve nâ-hak yere vatan hâini ilân edilmiştir. Millî Mücadele esnasında Halife ve Padişah'ı destekleyen, İstanbul hükümeti saflarında yer alan Çerkesler de olmuştur. Hattâ 1921'de İzmir'de «**Şark-ı Karib Çerkesleri Te'mini Hukuk Cemiyeti**» (Yakın Doğu Çerkeslerinin Haklarını Güvence Altına Alma Derneği) adıyla bir cemiyet kurarak, Yunanistan'ın koruması altında bir Çerkes devleti kurulması için çalışan Çerkesler de görülmüştür. O tarihlerde Türkler arasında da, Ankaracılar, İstanbulcular, mandacılar yok muydu?

Kaldı ki, Şark-ı Karib'çi Çerkeslere karşı ilk tepkiler bizzat Çerkeslerden gelmiştir.

(Bakınız: Tarık Zafer Tunaya, «Türkiye'de Siyasî Partiler» c. 2, s. 606-23, İst. 1986)

Elinizdeki bu eser, 1923'te, Osmanlı Çerkes aydınlarından **Mehmed Fetgery Şoenü**'nun yayınladığı iki küçük kitabın Osmanlı-İslam yazısından latin harflerine çevrilmiş metnini ihtiva etmektedir. İlâve, çıkarma ve değişiklik yapılmamıştır. Bu yayınlamamızla gerçek tarihe küçük bir hizmet etmiş olduysak kendimizi bahtiyar sayarız.

«Bir hakikat kalmasın Allah'ım âlemde nihan!»

Bu eseri oluşturan iki kitabın, Osmanlı harfleriyle basılmış orijinal ilk baskılarının bibliyografik künyeleri:

1. Çerkes Meselesi hakkında Türk Vicdan-ı umumîsine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Arıza. İst. Karabet Matbaası, 1338-1923. 39+ 4 s.
2. Çerkes Meselesi hakkında Türk Vicdan-ı umumîsine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İkinci Arıza. 1339-1923. 48 s.

BEDİR YAYINEVİ

YAZARA DAİR

Bu kitabın 1923'te yapılan ilk baskısında, yazar kendi ismini, o tarihte henüz resmen kabul edilmemiş bulunan Latin harfleriyle M. Fethgery Schaenu şeklinde yazmıştır. Özeğe kataloguna Mehmed Fetgery Şoenü imlasıyla kaydedilmiş bulunan bu ismi biz de aynı şekilde yazdık. Tarih ve Toplum dergisinin 22'nci sayısında (Ekim 1985, s. 4-5) Ayşen Janset Ku banlı, yazarın biyografisi ve eserleri hakkındaki yazısında aynı imlayı kullanmaktadır. Aynı derginin 3'cü cildinin 211'inci sayfasındaki (Mart 1985) «**Çerkes Kadınları**» başlıklı tenkidinde Hüseyin Kılıç «Mehmet Fitgeri Şüenû» imlasını kullanmaktadır ki, yanlıştır.

Mehmed Fetgery Şoenü, 1890'de Sapanca'nın Yanık köyünde doğmuştur. Babası Kuzey Kafkasya'nın Gdowta-Vendripş bölgesi halkından Atkug Musa Şoenü olup 93 harbinden (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) sonra zor şartlar altında anavatanı terk ederek Osmanlı topraklarına iltica etmiş ve Sapanca'da yerleştirilmiş Çerkeslerdendir. Mensup olduğu kabilenin ismi Vubuh'tur. =İbıh

Mehmed Fetgery 5-6 yaşında iken babasının vefatı üzerine annesi ve iki kardeşi ile birlikte

İstanbul'a, dayısı Habib Beyin yanına gelmiştir.

Hırslı, inatçı bir karaktere sahip olan Fetgery intizamlı bir mektep hayatı yaşayamadı, klasik tahsili terk ederek kendi kendini yetiştirmeye çalıştı. Ona bir otodidakt diyebiliriz. Fransızca öğrendi, tercümeler yaptı. Hayatı İstimâiye adlı ilk eserini kaleme alıp bastırttı. Devrinin ünlü gazetecilerinden Celâl Nuri (İleri) Beyin Çerkes kadınları hakkındaki eserine karşı infialini belirtmek üzere 1914'te «**Osmanlı İctimâi Aleminde Çerkes Kadınları**» adlı kitabı neşr etti.

A. Jansat Kubanlı, Fetgery'in Galatasaray Lisesinde tahsil yaptığını kayd etmektedir.

Beşiktaş Jimnastik Kulübünün iki numaralı kurucu üyesidir. Kardeşi Ahrned Fetgery Şoenu ise Fenerbahçe kulübünün kurucuları, içinde yer almıştır. O zaman Osmanlı devletinin hudutları içinde yer alan Üsküb şehrinde beden terbiyesi öğretmenliği memuriyetinde bulunmuş, Balkan Harbi'nin mağlubiyet ile sonuçlanması üzerine İstanbul'a dönmüş, Bursa'ya tâyini çıkmış, bir müddet de orada beden terbiyesi öğretmenliği yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda **İzmit mebusu ve dayı zadesi İsmail Ziya Bersis** ile birlikte Irak cephesinde Ordu hizmetinde bulunmuştur. İttihad ve Terakki idaresinin ülkeyi ve savaşı kötü idare etmesi, fırsatların kaçırılması, orduya politikanın girmesi Fetgery'i yürekten sarsmış, acı acı düşündürmüştür. Mütârekeden sonra tekrar İstanbul'a dönmüş, ilmi, tarihî araştırmalar yapmış, eserler telif etmiştir. 1922'-de«Çerkesler» ve «Çerkeslerin Aslı» adlı kitaplarını yayınlamıştır.

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Ankara rejimi Batı Anadolu'daki Çerkeslerin tehcirine (sürülmesine) karar vermiştir. Birkaç kişinin günahından dolayı bir etnik grup cezalandırılmış; çocuk, kadın, ihtiyar, hasta demeden binlerce Çerkes köylerinden alınarak Doğu Anadolu'ya feci şartlar altında sürgün edilmişti. Bu facia karşısında Fetgery Şoenu «**Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vicdan-ı Umumîsine ve Büyük Millet Meclisine Arıza**» adıyla bir kitap yayınlamış. Aynı yıl, bu birinci «Arıza»yı takiben ikinci bir Arıza daha çıkartarak hükümet erkânına, bütün mebuslara, gazetecilere, büyük bürokratlara ve aydınlara göndererek yapılan haksızlığın ve zulmün durdurulmasını istemişti. Bunun üzerine Mehmed Fetgery rejim tarafından yayından men cezasına çarptırılmıştır.

Bu durum karşısında tedkiklerine ve yazılarına devam eden Şoenu eserlerini bastıramamanın üzüntüsü ile kahr olmuştur. Dayızadesinin sahibi bulunduğu Adapazarı Madenleri İşletmesi Türk Anonim Şirketinde çalışan Şoenu, şirket idaresinin bulunduğu Agopyan Hanında çıkan yangında zehirli dumanlardan boğularak genç yaşında 19.1.1931'de terk-i hayat eylemiştir. Cenazesi Maçka mezarlığına defn edilmiştir. M. Fetgery Şoenu böylece genç bir yaşta, daha çok eserler kaleme alabileceği iken kaybedilmiştir.

Basılmış eserleri:

1. Hayat-ı İctimâiye ve Yaşamının Felsefesi.
2. Kadınlara Beden Terbiyesi.
3. Osmanlı İctimâi Âleminde Çerkes Kadınları.
4. Çerkesler. (İstanbul, 1922, 48. s.)
5. Çerkeslerin Aslı. (İstanbul, 1922, 47 s.)
6. Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vicdan-ı Umumîsine ve Büyük Millet Meclisine Arıza. (İstanbul 1923)
7. Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vicdan-ı Umumîsine ve Büyük Millet Meclisi'ne İkinci Arıza. (İstanbul, 48 s.)

8. Kafkasya ve Servet Menbalan.

Basılmamış eserleri:

- Onsekizinci Asırda Şimalî Kafkasya.
- Lezgiler ve Lezgi Unvanı Hakkında.
- Kafkas Vahdeti, Çarlık ve Sovyet Rejimleri.
- Irak ve Iraklılar. Makaleleri:

Mehmed Fetgery Şoenu'nun Ölümünden sonra. 40 kadar araştırma ve makalesi İstanbul'da ve Ankara'da neşr edilmiş Kafkasya dergilerinin çeşitli sayılarında yayınlanmış bulunmaktadır.¹

¹ (Kaynaklar: 1. Muhaceretteki Çerkes' Aydınları, İzzet Aydemir. Ankara 1991, 243 s. (s. 15-17); 2. Tarih ve Toplum dergisinin 22' no.lu sayısındaki Ayşen Janset Kubanlı'nın yazısı).

ÇERKESLERE DAİR

Çerkesler (Türk Ansiklopedisi **Çerkez** imlâsını kullanmaktadır) anavatanları Kuzey Kafkasya olan çok eski, köklü ve soylu bir kavimdir. Milattan önce 6'ncı asırda burada bulundukları bilinmektedir. Çerkesler kendi aralarında birçok kabile ve boylara ayrılır: **Abaza, Bjeduh, Şapsuğ, Matuhay, Temirgoy, Besleney, Flakuçi, Kabarday...** Tarih boyunca Ruslardan büyük zarar ve zulüm görmüş kavimlerden biri de Çerkeslerdir. Başlangıçta Rus-Çerkes münasebetleri dostça görünüyordu. Korkunç İvan (1547-1584) devrinde Moskoflar Kazan ve Ejderhan hanlıklarını ortadan kaldırdıktan sonra Çerkes sınırlarına dayanmışlardı. İvan, Çerkeslerin gafletinden faydalanarak Terek suyu üzerinde Terek kalesini yaptırmak fırsatına kavuşmuştu. İvan'dan sonra Ruslar Çerkezistan üzerine bir ordu göndererek oraya feth etmek istediler. Bu ordu Çerkesler tarafından imha edildi. Bu tarihten itibaren bir daha Çerkes Rus dostluğundan bahsedilmedi. Çerkeslerin gözü açıldı, Osmanlı İmparatorluğuna yaklaştılar ve İslam'a sarıldılar,

Çerkeslerin son dört yüz küsur senelik tarihi onların Moskoflarla boğuşmasının ve feci kırımlara, muhaceretlere, jenosidlere uğramalarının tarihinden ibarettir. **Lord Ponsonby, İngiltere'nin İstanbul sefiri iken Londra'ya gönderdiği 1834 tarihli resmî raporunda Çerkeslerin nüfusunu 4 ilâ 6 milyon arasında tahmin etmektedir.** Bu rakama Rusya ile harp halinde bulunan Kafkasyalı diğer kavimler dahil edilmiş de olsa, diğer kaynaklardaki bilgilerle dengelendiği takdirde büyük muhaceretten evvel **Çerkezistan'da en az 3 milyon Çerkes** yaşadığı anlaşılr. (Nuh el-Martukî, Nûr'ul-makabis fi tevârih el-Çerâkis, Kazan 1912, s. 10). İşte bu nüfus kınla kınla zamanımızda anavatanlarında ancak birkaç yüz bin Çerkes kalmıştır.

1840'ta Şeyh Şâmil, Mehmed Emin adlı mücâhidi Çerkezistan'a naîb olarak gönderdi. Çerkes kabileleri 1848'te toplanan Adagum kurultayında onu başkan olarak kabul ettiler. Mehmed Emin Ruslara karşı İslami-askerî bir teşkilât kurdu ve topyekûn bir cihad hareketine girişti. Ne var ki, düşman çok güçlüydü, Osmanlı İmparatorluğu ise güçsüz düşmüştü. 1859'da Şeyh Şamil Ruslara esir düştü, Mehmed Emin de teslim olmak zorunda kaldı. Mevziî direnmeler 1864'e kadar sürdü ve bundan sonra Çerkeslerin direnecek hali kalmadı. **Asıl facia da bundan sonra başladı. İnançlarından ve kimliğinden vaz geçmeyen soylu bir millet anavatanlarından sürülüyordu.** (Ruslar 2 milyon kadar Çerkes'i sürmüşlerdir. Bunların 1.5 milyonu yollarda feci şartlar altında can vermiştir. İkinci bir göç dalgası da 1877/78 savaşıdan sonra olmuştur ki, bu esnada da çok Çerkes kırılmıştır.) Ruslar görülmemiş bir vahşetle bütün Çerkes ileri gelenlerini idam etmişler, Çerkes köylerini yağmalamışlar, sağ kalan halkı Sibiryâ'ya sürmüşlerdir. 19'uncu asırdaki büyük Çerkes muhacereti sonunda Türkiye, Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Mısır ve Amerika'da Çerkes nüfusu ve koloniler oluşmuştur.

Türkiye Çerkesleri, dominant kültür olarak Osmanlı-İslâm kültürünü ve Türk lisanını benimsemekle birlikte kendi Çerkes kimliklerini de muhafaza etmişlerdir. Devlet adamı, kumandan, din âlimi, şeyh, fikir adamı, yazar, sanatkâr, aydın, gazeteci olarak birçok Çerkes asıllı değerli şahsiyet yetişmiş ve Türkiye'ye hizmet etmiştir.

Çerkes asıllı bazı ünlü kişiler:

Mizancı Murad Bey,
Ömer Seyfeddin,
Ahmed Midhat Efendi,
Kadircan Kafilı,
Çerkes Edhem,
Deli Fuad Paşa,
Bekir Sami Bey,
Prens Sabahattin,
Rauf Orbay,
Şevket Dağ,
Hüseyin Avni Lifij,
Muhlis Sabahaddin Ezgi,
Neveser Kökdeş,

Lemi Atli,
Haydar Bammat,
Said Şamil...

Çerkeslerden hayli ulema ve meşayih yetişmiştir.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendinin arkadaşı ve ders vekili **Düzceli Muhammed Zâhid Kevserî** Çerkes asıllıdır. Millî Mücadeleden sonra, Mustafa Kemal'e ters düştüğü için Mısır'a gitmiş, orada Arapça değerli eserler yayınlamıştır.

Yakın tarihimizdeki darbe teşebbüsleriyle ün salan ve başarılı olamadığı için ikinci darbesinden sonra idam edilen **Harp Okulu kumandanı Talât Aydemir** de Çerkeşti.

1 MAYIS 1920'DE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE ETNİK BİR MÜNAKAŞA- M. ŞEVKET EYGİ

Yıl 1920, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ndeyiz. Takvim Mayısın 1'ni göstermektedir, yâni Meclis açılalı daha on gün bile geçmemiştir. Bu Meclis Kur'anı Kerim hatimlerinden, Buhârî-i Şerif kıraatlerinden sonra, uğurlu olsun diye bir cuma günü, mebuslar (milletvekilleri) Hacıbayram camiinde topluca cuma namazı kıldıktan sonra dualar, tekbirler, kurbanlar ile açılmış, Mustafa Kemal'in ilk sözü,, biz bu Meclis'i önce Halife ve Padişah Efendimizi ve sonra vatanımızı kurtarmak için açtık cümlesi olmuştu, işte şimdi 1 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'te sağlık konusu hakkında Yusuf Kemal bey konuşurken gayet meraklı ve ibretli bir gelişme olur. Yusuf bey kürsü de memleketin sağlık işlerinden bahs ederken Türk kelimesinden çokça bahs eder. Konuşması içinde:

«...zannediyorum ki, her Türkün söyleyeceği, memleketimizde görülecek ilk iş sıhhiye işidir. Çünkü sıhhat olmazsa, çünkü Türklük bulunmazsa, o Türkler üzerine bina edeceğimiz hiç bir iş kalmaz... Türkleri muhafaza etmek için evvelâ sıhhati muhafaza etmeli (alkış)... Türklüğü bitiren hastalıkları bir an evvel kaldırmazsak, eğer Türk ailesinin, Türk ferdinin refahım temin etmekse...» cümlelerini sarf eder.

Yusuf Kemal beyin bu konuşmasından sonra **Sivas mebusu Emir Paşa** kürsüye çıkar ve şu konuşmayı yapar:

Emir Paşa. (Sivas)

— Yusuf Kemal beyefendi hazretlerinin, konuştuğu sırada sıhhatlerinin muhafazası lüzumunu yalnız Türklere hasr etmiş olmasına itiraz ediyorum (-İslâm demekti sadaları... Kelime ile oynamayın sesleri). Müsaade buyurun, zannedirim ki, Müslümanlık namına teessüs etmiş bir Hilâfet vardır. Değil buradaki Müslümanların, aktan cihanda bulunan umum Müslîmînin bu Hilâfete merbutiyetlerini unutmamak iktiza eder. Rica ederim ki, yalnız Türklük namını istimal etmeyelim. Çünkü Türklük namına biz buraya cem olmadık (Gürültüler). Rica ederim, yalnız Türkler değil, Müslümanlar demek, hattâ Osmanlı demek kâfidir efendim (İslâm deniliyor sadaları). **Bu vatanda Çerkes, Çeçen, Kürd, Lâz ve daha bîr takım kabail-i islâmiye vardır.** Bunları hariçte bırakacak, tefrikaya bais olacak söz söylemeyelim (Gürültüler).)

Reis

— Müsaade buyurunuz, devam etsin.

Emir Paşa. (Sivas)- (Devamla)

— Bendeniz bu mesele hakkında uzun söz söyleyecek değilim. Bu gibi sözlerin şimdiye kadar bir fâidesini görmedik. Hepimiz Hilâfete merbutuz (bağlıyız). Bu Hilafet-i muazzamayı bir çok uzun asırlardan beri muhafaza eden Türk kavm-i necibi olduğunu da kimse inkâr edemez. Yalnız tefrikayı icab edecek hiç bir söz söylenilmemesini tekrar temenni ediyorum.

Çerkes asıllı olan Emir Paşa kürsüden inince sözü bu sefer Mustafa Kemal Paşa alır ve aşağıdaki konuşmayı yapar

Mustafa Kemal Paşa

— Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricası ile bir iki nokta arz etmek isterim: Buradaki mak sud olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden, mürekkeb anasır-ı islâmiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatım, şeref ve şanını kurtarmak için azm ettiğimiz emeller, yahut bir unsur-i İslâm'a münhasır değildir. Anasırı

islamiyeden mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tâyin ve tesbit edilirken, hudud-ı millîmiz İskenderun'un cenubundan: geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-i millîmiz budur dedik! Halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh, muhafaza ve müdafaasıyle istigal ettiğimiz millet bittabi' bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı islamiyeden mürekkektir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-i İslam bizim kardeşimiz ve menâfii tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır. Ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı islâmiye ki, vatandaş, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimâî, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve te'yid ettik ve cümlemiz bu gün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh menâfiimiz müşterektir. Tahsiline azm ettiğimiz vahdet yalnız Türk, yalnız Çerkes değil, hepsinden memzuc bir unsur-i İslamdır. Bunun böyle telakkisini ve sui tefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum (Alkışlar).

İşte 1920'de Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal böyle konuşuyordu. O, bu tarihte Halifeci, Padişahçı, Osmanlı devleti taraftan, Şeriatça, İslamcı idi. Millî Mücadelenin bu ilk Meclisi islamî bir cihad hareketinin merkeziydi. Bütün İslâm dünyasının gözleri Ankara'ya çevrilmişti. Bu Meclisin 1924'te Halifelîği kaldırıp. Halife'yi ve Osmanlı hanedan ailesini yurt dışı edeceğini bilmiş olsalardı, Hint Müslümanları 30 bin çil çil altın toplayıp da Ankara'ya yardım olarak gönderirler miydi? Meclis ve Mustafa Kemal şeriatçilikte o kadar ileriydiler ki, İçki Yasağı Kanunu çıkartarak alkollü içkileri yasak etmişlerdi. Bu Meclis'e Bediüzzaman Said Nursî geldiği ve samiin locasında oturduğu zaman Meclis ayağa kalkmış, alkışlarla beyan-ı hoş âmedi eylemişti. Meclis'te yüze yakın sarıklı, tarikat taçlı ulema, şeyh vardı.

İşte bu hava içinde, bir Türk mebusu ile bir Çerkes mebusu arasında münakaşa çıkınca, Mustafa Kemal Kürsüye çıkıp, yukarıda metnini verdiğimiz yatıştırıcı konuşmayı yapmıştı. Bu memlekette sadece Türk yoktur, Kürd, Laz, Çerkes ve diğer İslami unsurlar vardır ve bunlar hep kardeşler demişti.

Paşanın misak-ı millî hudutlarıyla ilgili cümlelerine de dikkat etmişsinizdir. İskenderun'un cenubundan başlayan bu sınır Kerkük, Süleymaniye ve Musul'u içine almaktadır. Sonra bu güney bölgelerimiz Fransızlara ve İngilizlere peşkeş çekilmiştir. Batum'un da Ruslara verilmesi gibi...

İşte böyle bir hava içinde başlayan millî mücadele zaferle sonuçlanınca, eski sözler unutulmuş, Türk, Kürt, Lâz, Çerkes ve diğer Müslüman unsurlar arasındaki din ve iman kardeşliği rafa kaldırılmış, onun yerine başka ideolojiler, yabancı ...izmler getirilmiştir,

O hengâme içinde de, elinizdeki bu kitabın konusunu teşkil eden Çerkes tehciri yapılmıştır.

EMİR PAŞA:

İlk Büyük Millet Meclisi'nde Sivas mebusluğu yapmıştır. Sivil Paşalık unvanına sahiptir. Hukukçudur, fakat çiftçilikle meşgul olmuştur. Bekir Sami ile birlikte Millî Mücadele hareketini desteklemiş, Sivas ve Uzunyayla Çerkeslerinin Kurtuluş Savaşına katılmalarını sağlamıştır. Geleneksel İslâm-Osmanlı kültürüne bağlı dürüst ve açık sözlü bir aydın ve politikacıydı. Millî Mücadeleden sonra İstiklâl Mahkemesine verilmiş ve üç yıl süreyle İsparta'ya sürgün edilmiştir. Abhaz Kökenlidir, Adigeceyi de iyi bilirdi. Soyadı kanunundan sonra **Marşan** soyadını almıştır. Doğumu 1840, ölümü 1940'tır.

ÇERKES MES'ELESİ HAKKINDA TÜRK VİCDAN-I UMUMÎSİNE VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE ARÎZÂ

Mehmed Fetgerez ŞOENU

(M. Fethgerez Schaenu)

Transkripsiyon:

Muhammed Safi

Halide Edip Hanımefendi'ye:

Bu arızacık, ihtilâl günlerinden birinde, ihtiyat Zabiti Peyâmî' nin kalbini «iyilik ve Muhabbetle» dolduran «Yeşil Balkondaki Beyaz Efsâne Kadın»la «Kırmızı topraklı yolda giden zarif ve ürkek hayalsin mesâibine ağlayan bir kaç sahifeden ibarettir. Ruhunuzun öz evlâdı, o sabık Hariciye Kâtibinin «Güzel kardeşlerimiz» demekten haz duyduğu Çerkezlerin şimdi virane olan «evleri masal evlerine benzeyen» hülyâlî köylerin sahiplerinin «Şimalî Kafkas'ın kartal tepeleri üstünde» kuracakları vatanları için akıtmasını kendine va'dettiği temiz ve asil Türk kanına ithaf etmek istiyorum. Bu hıçkırıkları bilmem o şerefle taçlanmaya lâayık bulacak mısınız?..

Mehmet Fetgerez ŞOENU
22 Ağustos 1923

Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vıcdân-ı Umûmisine Ve Türkiye Büyük Millet Meclîsine Arıza

İşitiyoruz ki, Çerkesler tehcir ve taktil (öldürölüyor) ediliyormuş. Hânümânları söndürölüyor. Köyleri, mal ve menâlleri «emvâl-ı metruke» ye devrolunuyormuş. Bu şom nakaratın medulleri pek feci şeylerdir. İnsanın ruhunda şimşekler çakan boralar koparmak için kâfi gelecek baştan çıkarıcı muharriklerdir.

Lâkin yalnız bu kadar değil, daha var: Denizden çıkarılan balıklar gibi, meskensiz, mevâsız, hayat vesâitinden mahrum kalan bu zavallıların erkekleri derelere, kaya diplerine gömölüyor, kız ve kadınları ise Türk köylerine, Türk köylülerine taksim ve tevzi' olunuyormuş. Bunlar namütenahi bir vüs'atle genişleyebilen bir sürü (miş)lerdir ki her biri keyfiyet itibariyle yüce bir dağın başından kopan bir kaya parçasının aşağıya ininceye kadar aldığı müthiş bir çığ manzarasını pek andıran bir mâhiyet arz ediyor. Ve tıpkı o çığlar gibi yollarına düşen en mukavim bünyeleri bile sürükleyip götürecektir kabiliyetler gösteriyorlar...

Haddizatında bunların hepsi belki birer hiçtir. Fakat görünen bir şey var ki; o da bu (miş)lerden herbirinin ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz bir vâkı'a-ya istinâd etmiş bulunmasıdır. Bu vâkı'aların, bu hâdiselerin yalanını hakikisinden, eğrisini doğrusundan tefrik edebilmek, şimdi içinde yaşadığımız gayya kuyusunda ancak (Hüddâm)'a mürâca'ata vabeste kalıyor.

Ve esasen kütleler, cemâatler hiç bir zaman böyle tedkîkî ve tahlilî düşünmek kabiliyetini gösteremezler. Onlar, tahlil yerine terkip ederler. Tefekkür yerine sâdece hissederler. Bütün kuvvetlerini bu hislerden aldıkları için onlara vüs'at verirler ve çarçabuk mağlub olarak sevk edecekleri yollara gitmekten başka bir şeye muktedir olamazlar.

Zaten, ortada güneş gibi parlayan bir hakikat var. Bu hâdiseler, hatta şâyî'alar ister sahih, ister de ercûfe olsun, devrin yaşattığı buhranlar dolayısıyla te'sirleri bir ve bî-âmân oluyor. Her (miş) memleketin ummân-ı ruhuna düştüğü zaman tıpkı bir gölün sathına düşen bir taş parçasının gölün sathında çizdiği namütenahi büyüyen dâirelere benziyor ki sükût noktasında ancak küçük bir yuvarlak olan ihtizaz yüzlerle metre uzakta, yüzlerle metrelik katrelere mâlik olacak kadar cesamet kesbediyor ve böylece en ufak hâdiseler en büyütcü adeselerle yüz defa bin defa büyüdüktan sonra nâs beynine şayi' oluyor...

Bu sayfaların halk üzerindeki tesirlerinin ehven ve ehemmiyetsiz olduğuna inanmak pek fazla safdillik olur. Öyle görünüyor ki aks-i tesirler pek kat'î, pek müdhiş oluyor. **Türk Çerkes'e, Çerkes Türk'e karşı emniyet edemez bir hâle giriyor.** Ve bu, günden güne kat'iyet kesbediyor..

Görüneni olduğu gibi gören hiç bir kimse inkâr edemez ki, bu iyilik alâmeti değildir. Bir vatanda, bir bayrak altında ve bir nâm ile aynı gaye ve maksad için yaşayacak insanlara bir sa'âdet va'd edemez. Bilâkis, buna ma'rûz kalan millete her ma'nâsıyla tali'siz denir. O milletin sesi kırıkları gevşek ve kopuk bir çalgının çıkaracağı ahenksiz ve baş döndürücü curcunadan farklı olamaz...

İşte, arz ettiğimiz (miş)'ler şimdi Türkiye'yi bu hâle doğru sürükölüyorlar. Bunların en fazla ma'nâ ve kıymetleri: Bulanık suda balık avlamak isteyen ihtirâsâtın oltalarını ağırlaştırıp zenginleştirmekten,

bi'n-netice avcılarının yüzünü güldürmekten başka bir şey değildir. Bu ihtirasların cidaline sahne olan bedbahtlar ise, Türk veya Çerkes, çünkü güzel vatanın bugünkü harabelerinde birer kara diken gibi batıcı ve yırtıcı oluyorlar... Halbuki bu memleket bundan böyle sükun ve huzura, âsâyîş ve âmizişe pek, pek muhtaçtır...

Evet, biliyorum, gözümle görüyor, kulağımla işitiyor gibi hissediyorum ki, şimdi beni de töhmetlendirmek için (nâkes Çerkes!) demeye istical eden birçok dudaklar titreşiyorlar... Zararı yok, onlar bana istediklerini desinler, fakat ben hak diyebildiklerimi söylemekten çekinmeyeceğim ve (hâin sıfatının) Çerkeslere terdif edilmesindeki saiki anladığım gibi anlatmaya çalışacağım:

Diyorlar ki; Türkiye Türklerindir. Türk ta'birinin delâleti ise bir ırk ifâdesinden çok ziyâde medid bir musâlebe mahsûlünün alemidir. Bu musâlebe bilhassa Orta-asya ve Kafkas ırklarının ihtilâtât-ı kadime ve medidesi neticesidir. Şu halde ise Türk demek, istep-lerin çekik gözlü, çıkık yanaklı, seyrek sakallı, yerden yapılı çobanı demek değildir. Belki onlardan fersahlarla ayrılmış, daha ziyâde Avrupalılaştırmış bir mevcudiyettir. Anadolu bu musâlebenin canlı bir numûnesidir.

Şimdi artık bu Türklerin bir Mîsâk-ı Millîleri vardır: O ahdin çizdiği hudûdlar dâhilinde yaşayan unsurların hepsinin yalnız Türk ünvân-ı umumîsi altında kaynamaları sûret-i mutlakada elzemdir... Avrupa denilen meşher-i akvam ve milelde Türklerden başka böyle bukalemun! bir manzara-i millîye arz eden, daha doğrusu henüz bir câmi'a-i millîye te'sis edememiş, hâlen mu'âsir düsturlardan pek geride ve uzakta kalan bir cami'a-i diniyye bünyesinde meze olup gitmek revhiyetinde kalmış başka bir millet daha yoktur... ilâ âhirihi...

Biz, bütün imanımızla, bütün mevcudiyetimizle bunlara (Amenna) diyoruz. Lâkin bunu itmam eden; «Çerkesler hâindir. Çünkü Türkiye'nin Türklere âid olduğunu kabulde ta'allül ediyor ve Türklüğü yıkan Osmanlı istibdâdıyla beraber bulunuyorlar...» işâ'atını hiç bir suretle nefsü'l-emre muvafık bulmuyoruz. Bu bize bir kaç sene evvel Ziya Gökalp Bey'in neşrettiği; «...Bir mefkurenin kuvvetlenmesi için iki hissin yardımına ihtiyaç vardır. Bunlardan birisi (Millî muhabbet) 'dir ki millî mefharetlerle halk an'anelerinden doğar. İkincisi (Millî kin)'dir ki herhangi bir istibdada karşı gayz ve adavet uyandırmakla hâsıl olur.» fıkrasının ikinci kısmındaki hakikati ihtar ediyor.

Fakat çok teessüf olunur ki Türk millî mefkuresinin kuvvetlenmesi, teessüs ve te'yidi için ona rehber olacak (millî kin) yanlış bir istikametle Çerkesleri ihata etmiş bulunuyor ve zannolunuyor ki, Çerkesler saltanat-ı şahsiyyenin müeyyididirler. Bu zihniyetle Osmanlı Saltanatının istibdadına teveccüh eden kinden Çerkeslerin de hissedar olmaları tabii görüldüğü. Bu yanlıştır ve günâhtır. Çerkesler ne saltanatçıdırlar, ne de millî Türk mefkûreciliğinin düşmanındırlar.

Çerkeslerin böyle tanınmalarının sebep ve sâiki acaba nedir?..

Geçen badirede bunların bir avuçluk bir kısmının kendilerinden on defa, yüz defa daha fazla Türk ve gayr-i Çerkesle beraber padişahlık, daha doğrusu İstanbul Hükûmeti hesabına hareket etmiş olmaları mıdır? Bu ise o hareketin sebep ve sâikleri düşünülen bu şeyler değildir. Ve bizim kanaatimizce o sâikler, sebebler Çerkeslerin Türkiye'yi Türklerin olarak tanımayıp pâdişâhların diye i'tikad ettiklerine ve Türk mefkûreciliğinin düşmanları olduklarına delâlet edemez..

Vâkı'a o kıyamın sebeplerini sûret-i zahirede herkes biliyor, lâkin hakikat-i halde esbâb-ı mütekaddime ve evveliyeye bir çok gözlerden nihândı ve hâlâ nihân bulunuyor. Başına geçirdiği şeytan külahı ile göze görünmeden çalışan bu saik Çerkeslerin tahvif edilmiş olmasıyla bu tahvif neticesinde onlarda uyanan tu'me-i ihtiras olmak, imha edilmek gibi endişelerden bunları ilkâ eden mevki-i iktidar ihtiraslarının ettiği istifâdedir ki, icmal etmek icâb ederse ber-vech-i âtî noktalar tebarüz eder:

A — Meşrûtiyeti müte'âkib, millî mefkûreciliğin revacını te'mine vakf-ı fikr edenlerin bazıları Türkiye'deki gayr-i Türk fakat müslüman anâsırın da hudud-ı millî dahilinde bel' edilmesi fikrini ileri sürmüşler ve şiddetle müdâfa'a etmişlerdi. Alâ-rivâyetin Şeref sokağında bu bel' ve temsil siyâseti oldukça taraftarlar da bulmuştu. İlk tecrübenin Çerkesler üzerinde yapılması terviç ediliyordu. Çünkü Çerkesler Anadolu'nun eski yerlisi olmadıkları gibi toplu ve kesif de değildiler. Kafkasya'dan altmış sene kadar evvel hicret ettirilen 1 / 2 ilâ 2 (birbuçuk-iki) milyon raddesindeki nüfûs Anadolu ,el-Cezire ve Suriye dahilinde fazlaca dağılmıştı. Bunların bel'i Türkçülük nokta-ı nazarından pek ziyâde muhassehatı dâ'î görülmüyordu.

Bunun için Çerkeslerin bel'ine lüzum-i kafi gösteriliyordu...

Bi'n-nazariyye ve bi'l-kuvve pek a'lâ görülen ve düşünülen bu temsil siyâseti fi'liyâta çıkabilmek için namütenahi acemilikler içinde bocalıyordu. Evdeki pazarı çarşıya uydurmanın yolunu bir türlü bulamayan, bu siyâsetin o zamanki erbabı felâkete bir mebde' vermişlerdi. Çünkü memleketteki gayr-i memnunlar ve muhalefet fırkası bu acemilikten bi'l-istifâ de Çerkesler arasında tahrikâta koyulmuşlardı. Hele harb-i umumî esnasında bu tahrikat hadd-i a'zamisi-ni bulmuştu. «**Hey, diyorlardı: Yakında görüşürüz. Vilâyât-ı Şarkiyyeden sonra sıra sizindir. O zaman aklınız başınıza gelir...**»

Tedâbir-i dâfi'asma hiç bir zaman tevessül edilmeyen bu hâl Çerkesleri büyük bir sür'atle vâdi-i şekk ve şüpheye sürükleyip götürmüştü. O derecelerdeki her hangi bir kulağı delik Çerkes'i (Hükümet) kelimesini duyduğu zaman kendi kendine; «İştîş bir gün benim de ölümüne fetva verecek merkez!» diyecek kadar vesveseye düşürmüştü...

B —Çerkeslerce, kendilerine el altından yapılan propagandaların bir hakikat olduğu zehabını hâsıl ederek onları büsbütün şüpheye ve emniyetsizliğe düşüren en mühim bir nokta da Balkan Harbini müte'âkıb Bandırma ve Adapazarı havâlisinde kesif kitleler hâlinde Çerkes köylerine tecâvüzât-ı dâimede bulunmakla mükellef gibi faaliyete başlayan Arnavud Çetelerinin hükümet-i merkeziyye tarafından himaye edildiği ve imhaya me'mûr edildikleri hakkında kuvvetli sayfaların çıkarılması idi...

C — Bu hâl ve vaz'iyetten istifâde ile mevki-i iktidarı elde etmek endişesine kapılan muhalefetin propaganda ve tahrikâta germi vererek Çerkesler'de uyanan şek ve şüphe tohumlarını kökleştirmesi...

D — Millî mefkûrecilik zimâmdârânının bu hallere karşı pek kat'i bir lâkaydî iltizam etmeleri... Bu lâkaydinin de muharrikleri elinde yeni bir tahrik ve tecrid müessiri gibi kullanılması ve hükümet-i merkeziyyenin sükûtunun ve amâ bir i'tirâf olduğunun neşr ve işâ'ası... ilâ âhrihidir.

Görülüyor ki: Bugün Çerkesleri hâin mevkiinde bulunduran sebepler şimdiye kadar bilindiği zu'medilen şeylerden bambaşkadır. Onların ruhunu kemiren endişe sadece hayatlarını korumak, mahv ve nâ-bûd edilmeye razı olmamak idi. Hâlâ da öyledir...

Bütün hayat sahiplerinin mütehallik, oldukları, hatta en âdi bir hayvanın bile kendisini tehlikede gördüğü zaman silah-ı müdâfa'ası olan boynuzlarını, dişlerini, pençelerini... hasmına tevcih etmek için duyduğu sevk-i tabii kabilinden olan bu Çerkes hareketi de onlarda, velev yanlış olsun, bir hakcığm bulunduğuna ve bugünkü mahşerin sûrunu çalan İsrail'in Çerkeslikten başka bir ihtiras olduğuna delâlet için kâfi değil midir ve bu hâlde Çerkesler hâin midirler?..

Eğer böyle ise, biz yanan hânümânların yangın dumanları, dökülen masum ve bigünah müslüman kanlarının morarmış rengi henüz gözönünde duran (Düzce) kıyamını tafsile lüzum görmeyiz... Çünkü o hareket şimdiki halde Çerkesleri en düşnâm ithamlara ma'rûz bulunduran bir hıyanet lekesi olarak ilân ediliyor. Hâin millet tâbirini, bir zamanlar Kafkas dağlarının sertâc ve serfirâzı iken şimdi küçük Asya'nın, el-Cezire ve Suriye beyabanlarının hâk-i pâyi olan bu bedbaht unsura âlem olarak ithâfda tereddüt etmiyor...

Hâlbuki biz bunu, pek ma'nâsız olan Çerkes-Türk da'vasına sebep olduğu kadar Çerkeslerin Türklere karşı düşman olmasına kâfi bir sebep ve saik gibi görmüyoruz. Bu bir netice idi. Sekiz on sene evvel (Mev-ki-i iktidar) hırslarının ektiği ve mütemadiyen ihtimamla timar ederek büyüttüğü meş'um tohumların yeşerip mahsûl vermesi idi. (Kuvâ-yı milliye)'ye karşı olmazsa, herhangi bir kuvvete karşı patlamak isti'dâdında bulunan ve gayr-i muayyen bir dakika için a-yâr edilen müdhiş bir bombaya benziyordu. Bu i'tibâr-la biz bunda padişah taraftarlığının, hatta taraftarlık kokusundan bir zerrenin bile bulunmadığını iddia' ediyoruz. Tasdi' edeceğimizden olduğu kadar ilzam edileceğimizden de korkmaksızın ilân ediyoruz ki: Çerkesler, arasında yaşayacakları bir milletin hüsn-i âmizişi ile üzerlerine hayâli bir anka kanadı açacak bir pâdişâh bendesi olmak arasındaki farkı idrâk edemeyecek kadar budala değildirler. Onlar pek a'lâ bilirlerdi ki pâdişâhla kucak kucağa, koyun koyuna yaşayacak değil, bilâkis milletle, Türklükle âğûş-be-âğûş kaynaşacak, geçineceklerdir...

Fakat ne çâre ki Kudret-i bâliğa cemiyetlere, kitlelere de, ferdlere bezi ettiği, harekâtına hâkim olmak iktidarını bahş etmemiştir. Onlar hareketlerinin sahibi değil, lâkin tamimiyle esiridirler. Maşerî hayatın en büyük hâkimi işte bu sırrıyettir, gayr-i şuûriliktir. Çerkeslerin kendileri için zarardan başka hiç bir şey intâc etmeyeceği gün gibi aşikâr bulunan son kıyımları da bu gayr-i şuûriliğin son bir numunesinden başka ne olabilir ki... Onun sebepleri ise arz ettiğimiz şeylerdir. Sekiz on senenin

yağmur gibi yağdırdığı imha edilmek, bel' olunmak şayi'aları, taktik ve tehcir propagandalarıdır .

İşte şuuru mahveden bu endişe idi ki Çerkesleri pek ziyâde sarsmış, mütemadiyen şeamet terennüm eden ihtiras baykuşlarının sesleri, onlarda Türk zi-mamdârânma karşı (Türlere ve Türklüğe değil, lalettayin hükümet erkânına) bir iştibâh, bir a-dem-i emniyet, bir itimadsızlık ve bir şek uyandırmış, (Acaba) kurdu o saf ve temiz kalpleri, ruhları kemi-re kemire on senede emniyet ve itimâdın bir hayli aksamını yiyip bitirmişti...

Bilhassa Mondros mütarekesini müteakib vaziyet son ve had devresine girmişti. Muzır şayialarla hal-i işbâa gelen sarsılmış ruhlara ve imanlar artık cûş u hurûş için vesileler bekliyorlardı. Her hangi bir vesile, tıpkı dolmuş bir bardağa dökülecek yeni bir kaç damla gibi tesir yapacaktı.

O zaman, İstanbul'da batan istiklâl güneşinin bıraktığı karanlıklarda uçuşarak etrafa yayılan baykuşlar doğruca mütereddit, şek ve şüphe içinde, emniyeti münselib bir heyecanla ân-ı mev'ûdunu bekleyen Çerkesleri hedef ittihaz ederek dolmuş bardağa, tahammül edemeyeceği son ve namütenahi damlaları boşalttılar. O damlalar birer zehir idi ki, ruhları büsbütün körletiyordu...

Böylece Anadolu mücâhedesini ihzar ederken bu baykuşlar da oralarda yeşil yuvaların fevkında attıkları kakhahalarla saf ruhlara bulandırıyor, zehirliyor, tüten ocakların dumanını evin içine doldurup sükkânını dışarıya uğratmak için bacaların hava deliklerini, yuva yaparak, tıkıyorlardı. Bir yed-i kudret çıkmadı ki daha o zamandan o yuvaların oralara kurulmamasını te'min etmekle temiz ocakların ak dumanını doğru tüttürmeye himmet etsin!..

Bilâkis, ilk yükselen kudret: «**Buralarda uğursuz baykuşlar yuva yapmış!**» dedi. Ve akabinde «**Bunların def-i şeametine çâre yuvaların kurulduğu ocakları yıkmaktır!**» hükmünü vermekte tereddüt etmedi... O kudret hiç düşünmedi ki, baykuşun yuvasına dokunmak da onun kakhahasına ma'rûz kalmak kadar meş'ûmdur!..

Elhâsıl, böyle serbest serbest tenmiye ve takviye edilen emniyetsizlik, i'timâdsızlık pâdişâhın mâhûd fetvalarıyla biraz daha kırıldılar, sarsıldılar. Bedbaht Kafkas muhacirleri bu defa: «Kuvâ-yı Milliye ismini taşıyan tâife-i bâğiyye, Çerkesleri mahv için türemiş bir sâhib-zuhur mahiyetindedir. Ey Çerkesler gözlerinizi açınız. Yoksa hakkınızda verilen imha kararına, kendi ayağıyla kasabın önüne giden koyunlar gibi, boynunuzu uzatmış olacaksınız...

Misâl mi istiyorsunuz?

İşte size Bandırma'da yakılan, yıkılan Çerkes köyleri... Ne duruyorsunuz?.. Silahlanınız. Pâdişâhın sancağı altında toplanınız... Bütün müslümanlara dünyevî ve uhrevî büyük sevaplar va'd eden fetvâ-yı âlî de sizi mahva karar veren bağilerin tenkilini her müslümana farz kılıyor.. Hâlâ tereddüt mü ediyorsunuz?.. Yoksa kalbinizdeki imanınız kararmış mıdır?... ilâ ahirihi nakaratıyla ve altolarla tahrik edilirlerken Yıldız Sarayı da eşraf ve müteneffizânı şeref-müsûle nail ediyor. Bir kadın gibi ağlayan sultan onlara «Benim kahraman Çerkeslerim, diyordu. Haydi göreyim sizi.. Bugün bana edeceğiniz iyiliğin şükranını bütün âlem-i İslâm ödeyeyecektir. Hayatımca ben, benden sonra evlâd ve ahfadım, hanedanım ise ile'l-ebed size minnettar kalacağız... Cenâb-ı Hak kılıcınıza kuvvet versin... Rûh-ı Peygamberi yardımcınız olsun!..» diyordu.

Bu propagandalar, bu fa'aliyet o yillanmış baykuş seslerinin uyandırdığı şeamete yeni bir ahenk hazırlamıştı. Ve yalnız Çerkesler değil, lâkin onlardan daha fazla bir 'atş-i isyan ile Türkler de kalktı. İzmit'in biraz ilerisinden Eskişehir hudutlarına kadar Düzce ve Bolu havalisi hemen kamilen tuğyan etti. Kıtal başladı. Yağmalar vely etti, hânümânlar söndü, köyler harâb ü türâb oldu...

Buna karşı, o zamanki ismiyle, Kuvâ-yı Milliye ne yaptı, o sarsılmış imanları takviye için nasıl ve ne derecede fa'aliyet sarfetti?.. İ'tirâf edelim ki bunları henüz bilmiyoruz. Bildiğimiz şey tarafeynin tedhiş ve ve tedmir tarzındaki fa'âliyâtından ibarettir. Bunun için Çerkesleri bu hareketlerinden dolayı affedilmez hâinler olarak kabul edemiyoruz. Çünkü onlar Türk milletinin te'sis edeceği milliyetini, koruyacağı varlığını, müdâfaa edeceği vatanın birliğini tanımak istemediklerinden, onu mahvetmek hayâline düştüklerinden değil, belki arzettiğimiz gibi, senelerin kendilerine telkin ettiği müdhîş fitne ve fesadın taht-ı tesirinde ve sâdece şuursuz bir müdâfa'a-i nefis endişesiyle kıyam etmişlerdi. Ve yine çünkü neşriyat ve işâ'âta nazaran **Kuvâ-yı Milliye'nin hedefi Çerkesleri imha idi...**

Şimdi, acaba bu vaz'iyet ve bu hâl karşısında kıyam edenlerden, Kur'an ile sarık önünde eğilenlerden yalnız Çerkesler mi mücrimdirler, bu bedbahtların hiyanetleri umûmi ve mutlak mıdır ve hâlen bütün Çerkesler hâin midirler?..

Hayır, hayır. Bu zehâb yanlışdır. Bu işa'at hatâdır, günâhtır. Çerkes ve Türk şimdiye kadar müteradif kelimeler gibi aynı âhenge delâlet ediyorlardı. Günâhtır, bunları böyle kinlere, düşmanlıklara sevk etmek, boğazlattırmak günâhtır. Hem de günâhların en büyüğüdür...

Biz, bugün kuvvetlendiğini, köklenmeye doğru ilerlediğini, bin esefle, gördüğümüz **Türk-Çerkes münâferet ve adaveti kadar ma'nâsız ve lüzumsuz bir şey daha tasavvur edemiyoruz. Buna ne lüzum vardı?..** Eğer anlayan varsa Allah rızası için bize de anlatsın. Hatta, bu gün bunca hâdisât-ı müessif eden sonra bile Türklerle Çerkesler arasında silâhsız fasıl olunmaz, Çerkes köyleri dağıtılmadan sonu gelmez bir da'vânın vücûduna kani' değiliz...

Eğer bu davanın mebnî-i aleyhi bel' etmek, millîleştirmek gibi bir lüzum-i içtimâî ise o böyle olmaz. Milliyetler kılıçla teessüs etmezler. Kavmiyetler şiddetle temsil edilemezler. Bu iş için top ve tüfenk, cebr ve şiddetten çok evvel çok ziyâde nevâzîş lâzımdır. Hüsn-i âmiziş lâzımdır, ilim ve irfanın ta'mimi lâzımdır, temsili arzu edilen kavmin itmâ'l lâzımdır, hülâsa: Hayatı namütenahi cefâlar şeklinde değil, huzur ve refah ile sa'âdet renginde göstermek lâzımdır.

Şimdiye kadar hiç bir millî mefkûre terviç edilmediği halde bir çok Çerkeslerin, bahusus münevverlerin, şehirlililerin kendi kendilerine Türk vicdân-ı umûmîsi 'dâhilinde hallolup gittiklerini görmüyor mu idik? **Birçok gençler tanıyoruz ki benim babam, yahud büyük babam Çerkes'di diyorlar. Çerkeslik onlar: da ancak böyle bir hâtıra-ı tarihiyyeden başka bir şey bırakmamış bulunuyor...**

Hem Çerkesler gibi müteferrik bir unsurun bel'i, Türkleştirilmesi için cebr ve şiddete, taktik ve tehciye hiç lüzum yoktur. Hiç bir halde de lüzum hissedilmez.

Temsil ve temessül kundura boyası gibi iki dakikalık bir renk değiştirme ameliyesi değildir. Bu zaman işidir. Bi'l-farz bugün bütün köylerde açılacak mektepler ve yapılacak içtimâ'î teşkilât, her şeyden ziyâde Türk'ü, Türklüğü yükseltmek, diğer anâsırın pek fevkine çıkarmak bu işi harikulade teshil edebilirler. **Hem de bu işin tatlılıkla, güzellikle, nefretsiz, kinsiz, düşmanlıksız, başarılmamış te'min ederler. Kırk elli sene zarfında bütün Anadolu Çerkesleri Türk olup çıkar...**

Vâkı'a 50 sene bir şeydir. Fakat bir milletin hayatında ancak bir haftadır. Gayr-ı Türk akvamın Türk olması için fazlasıyla kifayet edecek olan bu seneler üç batın demektir. Üç batının nesilleri yek-âhenk ve millî bir terbiye düstûruyla yetiştirilirse üçüncü, hatta ikinci nesil artık bu günkü en imanlı Türkten daha Türk olur. Bu muhakkaktır. Avrupa'nın bugünkü milletlerinde buna bir çok misâl de vardır. Bilhassa Prusya ve Çarlık Rusyası ile Balkan milletleri en canlı numunelerdir. Lâkin bunların hepsi de az çok Şarklı ruhuyla hareket etmişlerdir.

Hemen her millî mefkûre rehberinin ileri sürdüğü Amerika en hakiki, en ma'kûl ve en insanî bir numunedir. Oradaki usûl köyleri boşaltmak usûlünden bambaşka ve taban tabana zıd bir şeydir: Amerikalı-lık vicdân-ı umûmîsi dâhilinde bel' edilmesi arzu edilen aileleri mal ve mülk sahibi ederek o memlekete menfâ'atle rabt etmek, bağlamaktır. Onlar pekiyi biliyorlar ki mal ve mülk gibi alâikten, menfâ'atten âri kimseler memleketin asayîşi için dâimi birer tehlikedirler. Bunların bu halleri ile millileştirilmesinde melhuz fâide sıfırdır. Bu sebeple ale'l-acelele reng-i millî alacak bir çıplak yerine biraz uzun zamanda temellül edecek (se nationaliser) sâhib-i servet ve sa'yi tercih ediyor, temsil vazifesini cebr ve şiddet yerine zaman ve menfâ'ate havale ediyorlar. Bu hâlde kendilerine düşen vazife: Müteyakkız bir intizâr oluyor... Halbuki bu usûlün yanında cebr ve şiddetin, i'tisâfın temessül müddetini hadd-i a'zamisine kadar çıkaracak, uzatacak vâsitalardan başka bir şey olmadığı, son bir tecrübesine daha lüzum hâsıl olmayacak kadar tahakkuk etmiş bir şeydir. Öyle değil mi ya... Bir defa tarafeyn kine boğuldu mu artık bir nesil, beş nesil daha bâd-ı hevâ [bedava! geçecek demek değil midir?..

Evet... Çünkü bu günün milliyet meselesi diye gös-terilen şey bir terbiye mes'elesidir. Binâenaleyh **hâlen yaşayan başka terbiye görmüş, başka ruhlarla yetiştirilmiş mevcudların: gençleri ve kâhilleri de Türk yapmak iddî'âsına kalkışılırsa mantıksız bir harekette bulunulmuş olur. Onlar hakiki Türk olamazlar. Hangi unsura mensup olursa olsun, yaşlanmış bir kimseye milliyetini unutturmak, ya'ni taht-ı te'sîrinde bulunduğu an'anatı, bu yaşa kadar kendisini besleyen ma'-neviyata kuvvet ve gıda veren maziyi, tarz-ı terbiyeyi, te'âmülleri birden bire tebdile kalkışmak demektir. Ki bu abesle iştigâlden başka bir şey olamaz. Eğer Türk mefkureciliği mantikî bir hareket yapmak istiyorsa bugünkü yetişmişlerden vazgeçmeli, nesl-i cedid ile, nesl-i âti ile meşgul olmalı, onların da bugünküler gibi**

başka perdelerden öten sadâlarla yetişmemesini te'min etmelidir...

Yıkamak kolaydır. Fakat yıkılanın yerine daha iyisini kurmak çok zordur. Bugün tehcir edilen veya edilecek olan herhangi bir aile, herhangi bir köy, hatta herhangi bir fert memleketin istikbâl-i iktisâdîsi için, saadeti için bir zararı mahzdan başka bir şey olamaz.

Düşünmelidir ki yıkılan ve yıkılacak bir ocağın refahı vasatı olarak 25 senede ancak tekrar temin edilebilir. Tehcir ve taksim gibi içtimai ameliyelerle millileştirmek usûlü, memleketin bütün ahvâli müsâid olduğu halde, en aşağı 25 sene gerilemek, servet ve sa'âdet-i milliyeyi gayr-i muayyen bir zaman için mahvetmek, refah ve huzuru ve asayîşi mün'adim kılmakla muadildirler. Bu siyâsetin en meş'ûm bir semeresi de ruhları serserilikle, sa'yden kaçmakla, macerâ-perestlikle tahlik etmesidir...

Eski Osmanlılar bu hususta ne güzel düşünüyorlarmış. Acaba millileştirmek siyâsetini hâl-ı hâzır onlar kadar suhulet ve vüs'atle tatbik edebilecek ve muvaffakiyet istihsâl edecek midir?..

Bu nokta hakikaten düşünölmeye değer bir mâhiyettedir. Şimdi ilk icraatı Çerkesler hakkında görölen bu mes'eledeki zihniyet, mazinin feyizdâr zihniyetiyle kâbil-i kıyâs değildir. Eski zamanlarda bir En-derûn-ı Hümâyûn, bir Yeniçeri Ocağı, bilhassa bir Devşirme ve İçoğlanları teşkilatı hiç hissettirmeksizin Türkleştirmeye yarayan büyük müesseselerdi. Bir Türk mütefekkirinin dediği gibi, Osmanlılığa namütenahi rical yetiştiren bu ocaklardan başka bir yer değildir. Bunlar doğrudan doğruya temlil Nationaliser edici merkezler idiler.

Bittabi bugün yeniden öyle ocaklar te'sisine imkân yoktur. Vâkı'a dârü'l-eytâmlar, sanayi' mektepleri, çırak mektepleri... ilâ âhirihi gibi leyli mektepler de bu işi görebilirlerse de bunların lüzumu kadar teksiri mümteni'dir. Ve böyle, aile köşesinden uzakta yetişecek insanlar da ya râhib ruhlu veya asker tabiatlı olmaktan kurtulamazlar. En salim temsil vâsıtası ise umumiyetle mektep ve irfandır. Bunlar iki cenah-ı temellüldürler ki insanları az bir zamanda aynı düşünür, aynı görür bir hâle getirebilirler. Spor cemiyetleri ve müsabakaları, millî tiyatro ve sinemalar a'zâmî teshilâtı yaratıyorlar. Hele bunlara emniyet ve i'timâdla huzur, refah ve servet de inzıam ederse iş kendiliğinden meydana çıkar. Çünkü birçok insanların milliyetleri onların biraz fazlaca şahsî olan menfâatlerinin hududunu aşamaz. Yok eğer mutlaka pek seri bir usûl-i temlil ve temsil aranıyorsa buna yıkmaksızın, yakmaksızın, tahrip etmeksizin yalnız bir çâre vardır: Türk olmayanlara ye olamayacaklara kapıları açıp buyurunuz efendiler demek... Bu basit bir şeydir ki ne tehcirle, ne taktillere meydan bırakır. Kalanlar öz ruhlarından duydukları mecburiyetlerle veya samimiyetlerle Türk olmaya namzettirler. Gidenler, gidecekler ise memleketin selâmet-i âtiyesi nâmına çıkarılan dara gibi telâkki edilirler.

Yoksa, bugün her vicdanı ürpertecek birer fecaat şeklinde meydan alan işâ at ve o sayfaların uyandırdığı fikirler insanî hareketler addedilemezler. İnsanlığın tıyneti bu kadar âdi bir çamurla hamur edilmiş değildir.

Evet... Biliyor ve teslim ediyoruz ki kuvvet haktır. Hakkın düsturları dâima kavi bir pençededir. Fakat düşünmeli değil midir ki zulmü vasıta edinecek hak, kuvvete bühtan eden, bir şeydir. Çünkü kavi olan hakkından emin olandır. Binâenaleyh onun zulüm gibi za'iflerin kârı olan şeylere tenezzülü müstahildir. Ve yine çünkü kuvvet fazilettir. Hak da kuvvetle aynı şey olduğuna göre fazilet demektir.

Biz, böyle düşündüğümüz için, teşkilâtı yapmakta haklı olan Türk milletinin bugün pek kuvvetli olduğunu da kabul ediyoruz. Kendi kendisinin sahibi olan bir mevcudiyet başkaları tarafından idare edildiği zamanlardan daha za'if olamaz. **İşte bunun içindir ki biz bugünkü Türklükten dünkü Türk'ten fazla fazilet bekliyoruz, hak-şinâslık istiyoruz.**

Halbuki idarî veya askerî herhangi sebeble olursa olsun, mukaddemâtı görölen icrâât, bu icrâât etrâfında germi-i tâm ile yapılan muzır işâ'ât ve neşriyat saf ve necip Türklüğü yine dünkü gibi bir sarayın siyâsetine âlet ve bâziçe olmaya sürüklüyor. Bu saray bir sultanın kâşanesi, bir paşanın devlethanesi değildir. Fakat sadece bir endişe, bir hayâldir. Milliyet-perverliğin hasta ve mariz bir hülyâsıdır.

Bu hülyâ memleketi bir şûrezâra döndürmekten başka neye yarayacaktır?..

Milleti teşettüte, fetrete düşürmekten başka ne mahsûl verecektir?..

Bunları anlamıyoruz. Küçücük beşerî idrâkimiz bu siyah hülyaları ihataya kifayet edemiyor.

Lâkin hayat hayâl değildir. Milletlerin hayattan onların tarihleriyle yükselen mevcudiyetleridir. Öyleyse biz dünkü Osmanlı câmi'asının, bu günkü Türk milletinin tarihinde şöyle bir cevelân

yapıverelim. **Orada göreceğimiz şey, Türkle Çerkes'in bu memlekette hemen dâima aynı maksat için omuz omuza beraber yürümüş bir ocak ve mezar arkadaşı olduğudur. Türk tarihi açıldığı zaman orada rast gelinecek ricalin bir çoğu hep Çerkes değil midir?** Maalesef onların icrââtından tercüme-i hallerinden bahsetmeye bu arızamız müsâ'id değil. Bu sebeble yalnız bir icmâl-i tarihi ile bir aded ricâl-i nispeti arz etmekle iktifa edeceğiz.

Çerkeslerle Türklerin münâsebât-ı tarihiyesi pek eskidir. Hatta Selçuk Türklerinden daha evveldir. Fakat Kafkasya'daki Çerkezistan'ın Türkiye ile müsbit olan münâsebât ve revâbıtı 900 tarih-i hicrîsinden sonradır. Bu münâsebet Kırım Hanlığı vesâdetiyle teessüs etmiştir. Çerkezistan'la Kırım'ın revâbıtı ise 940'ta han olan Sahib-giray zamanına tesadüf eder.

Tarihin bütün edvarında Çerkezistan, siyâset-i dahiliyesinde dâima serbest ve müstakil kalmıştı. James Bell ve De Montpereux gibi birçok âlimler, müverrihler, dünyada en eski zamanlardan beri istiklâlini, serbestisini korumuş yalnız bir kıt'a bulunduğunu, o kıt'anın da Kafkas dağlarının harîmlerindeki Çerkezistan olduğunu söylüyorlar. Kırım ile teessüs eden rabıta da böyle idi. Memleketi yalnız mukadderât-ı hari-ciyyede birbirine rabt ve bend ediyordu.

Kafkasya'nın pek meşhur olan bu istiklâl ve serbestisi 1760'tan 1864 tarih-i milâdisine kadar yüz senelik medîd muharebe neticesinde Rus çarları tarafından selb edilmişti. Tarihinde ilk defa Kafkas fâtihi unvanını, prenslik ile payesi i'lâ edilen General Baratinski kazanmıştı...

Fakat galiba maksadı aşıyoruz. Arzetmek istediğimiz bu değildi... 940 hicrîde artık Kafkasya dağları Kırım hanlığı ile birbirine rabt-ı kader etmişlerdi. Kırım ise 880 hicrîden beri Türkiye ile beraberdi. Binâenaleyh 940'tan sonra artık Çerkezistan da dolayısıyla Türkiye ile beraber olmuştu. Bu hâl Çerkeslere hiç ağır gelmiyor, bilâkis pek ziyâde hoş geliyordu. Çünkü İstanbul onlara «Sâlyâneler» bağlamıştı, ilk Türk bütçesinin mürettibi olan Tarhuncu Ahmed Paşa'ya göre Kırım Hanı ve Çerkes Beyleri ile Akdeniz Beyinin Sâlyâneleri 169 yük, 56.710 akça idi. Ahmed Râsim Bey'in «Eyyûbî Kanunnâmesi» nâmındaki küçük bir risaleden iktibas ettiğini söylediği 1071 H. bütçesinde «Umerâ-yı derya, Kırım Hanı Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan'm ve ba'zı Çerâkise'nin Sâlyânelerine 17.352.000 akça» tahsis edilmiş olduğu görülüyor.

Bu Sâlyâneler Kafkas fütuhâtında Lala Mustafa Paşa'ya vâsilen bir Çerkes olan Özdemir Osman Paşa'ya vüs'-i beşerin yetebileceği derecede yardım te'min etmişti. Aynı zamanda Kırım hanlarının iştirak ettikleri bütün muhârebatta da Çerkeslerin pek mühim hizmetleri sebk ediyordu. Hatta Viyana muhasaralarına pek fevkalâde bir surette iştirak etmişlerdi..

İkinci Katerin'in desâis-i harbiye ve siyâsiyesiyle 1774 milâdî'de Kırım Türkiye'den ayrıldı. 1783'te Rusya'ya ilhak olundu. Bu hâdise ile beraber Çerkezistan'ın Kırımla olan rabıtası da koptu. Çarlığın yaygaraları, gürültüleri boşa gitti. **Çerkesler doğrudan doğruya Türkiye cami'asma dâhil oldular.** Bu hal de 1829 Edirne musalahasına kadar devam etti. Edirne musalahası Çerkezistan'ı nâçâr bir halde Rusya'ya terket-ti. Lâkin Çarlar oraya 1864 senesine kadar bi'l-fi'il vaz-ı yed edemediler...

Bu müddet, yani ikibuçuk asır kadar Kırım vasıtasıyla, üç rub' asır kadar da bilâ-vâsita olan **Türk-Çerkes münâsebatı Çerkeslerin Türkleri sevmesi için kâfi gelmişti.** Reviş-i hâle göre bu meveddet ve merbûtiyetin hiç bir suretle gevşemeyeceği, sahîhan zannolunabilirdi. Çünkü sebepler o kadar mühim ve sarîh idi. O mühim olan esbabı ber-vech-i âti icmal edebiliriz:

A — Türkler gerek Kırım zamanında, gerek Kırım'ın Rusya'ya ilhakından sonraki devirde Çerkes istiklâl ve serbestisine, yalnız kavlen değil fiilen de dokunmamışlardı...

B — Türkler müslümandı. Kendileri gibi müslüman olan diğer fertlere ve cemâ'atlere de aynı hukuktan istifâde etmek hakkını bahşediyorlardı. Ki bu nev'ama bir kardeşlik düstûru, bir nev'i beyne'l-milleliyet idi.

C — Hepsinden fazla olarak da Türklerle Çerkesler pek eski zamanlardan beri akraba olmuşlardı. Gerek sarayların, gerek ricalin yüzde yetmişbeşinin harem dâireleri, hanımefendileri Çerkes'ti. Bu sıhriyyet pek tabii ve mütekâbil bir temayül hâsıl ediyor. Tarafeyni birbirine bağlıyordu...

Daha birçok husûsi ve fer'i sebeplerin vücûdunu da inkâr etmemekle beraber bu üç sebep Çerkeslerin Türkler hakkında lâ-yezâl bir muhabbet beslemeleri için kâfi gelmişti diye iddi'a edebiliriz.

Böyle muhtelif sâiklerle Türklerle manen meclûb ve merbut olan Çerkesler, 940'tan sonra artık Türkiye'nin hayatla, canla ve başla çalışan vefakâr bir unsuru olup kalmışlardı. O zamandan beri cereyan eden hiçbir hâdise, hiç bir vâkı'a tasavvur edilemez ki Türk' le Çerkes ayrı düşünmüş, ayrı

hareket etmiş olsun. Tarih, dâima, dâima omuz omuza mezara kadar beraber giden iki unsur kaydedebilmiş ise onlar da mutlaka Türk'le Çerkes'tir.

Bu müdde'ayı isbât için birçok isimler, vâkı'alar, tercüme-i haller zikrederek sahife doldurmak pek kolay bir iştir. Lâkin biz buna lüzum görmüyoruz. Biliyoruz ki bu güneş gibi bir hakikattir. Ve Türk'ün en sâf köylüsüne kadar herkese malûmdur.

Yalnız âtide arzedeceğimiz bir tesbite nazar-ı dikkati celbetmek isteriz. Bu bize Çerkes ve Türk'ün ne derecelerde birbirine merbut bulunmuş olduğunu göstermeye kifayet eder zannediyoruz.

Takriben 950'den Çerkeslerin muhaceretine kadar geçen zaman zarfında Çerkeslerden hizmet-i devlette bi't-tefeyyüz Paşalık unvanını ihraz edenlerin yekûnu 250'ye baliğ olmakta idi. Bu paşalar arasında 12'si, ekserisi bi'd-defâ'at ihrâz-ı makam etmek şartıyla, sadrâzam, biri şeyhülislâm, on-onbeşi vezir-i sâ-ni, kubbe veziri, sadâret kaymakamı, kaptân-ı derya, yüz kadar müşir, vezir ferik olarak seraskerlik, ser-darhk, valilik, sefirlik... ilâ âhirihi gibi makamat-ı aliyyeyi işgal ederek hidemat-ı mühimme ve meş-kûrede bulunmuşlardı. Türkçe terâcim-i ahvâl ki-taplarının, bilhassa Hadikatül-Vüzerâ, Sefinetü'r-Rü-esâ, Devhatü'l-Meşâiyih, Sicill-i Osmânî... gibi esaslılarının verdiği bu yekûn ihmâl edilecek bir şey değildir.

Muhaceretten sonra, Sultan Abdülaziz devrinden zamanımıza kadar mürur eden seneler ise hiç de evvelki ile kâbil-i kıyâs değildir. Bilhassa bu son asırda Türklere karşı bir şükran borcu medyun olduklarını iyi bilen Çerkeslerin rabitası daha kavi, daha sağlam olmuştur. Çerkesler, Rusların Kafkas istilâsında, Türklerin kendilerine gösterdikleri ulûvv-i cenabın minnettarlığını bugün bile unutmuş değildirler. Ne dün, ne de o geçen uzun asırlarda sebk eden hizmetleriyle bu borcun ödendiğine kaildirler...

Meşrûtiyet'e kadar bu zihniyetle yetişen vüzerâ ve vükelânın yekûnu da istisgâr (küçük görülmeyecek) edilemeyecek bir derecededir. Yalnız benim dest-res olabildiğim paşaların yekûnu 150'yi tecâvüz ediyor ki bunların arasında da serdarlar, nazırlar, vezirler, müşirler mebzuldür.

Şimdi ufacak bir mukayese yapmak isterim:

Bu devletin bidâyet-i teşekkülünden beri yetişen paşaların yekûn-ı takribisi, yukarıda saydığımız me'hazlara göre (3000) kadardır. Yedi asırda on-onbeş muhtelif unsurun hey'et-i mecmuasının yetiştirdiği ricalin yekunu 3000 raddesinde olduğu hâlde yalnız Çerkeslerin 950'den sonraki yekûnu 400'ü tecâvüz etmektedir. Nüfus-ı umumiyenin derece-i kesafeti ile Çerkes nüfusunun derecesi ölçülecek, karşılaştırılacak olursa Çerkeslerin Türk tarihinde ne kadar çalışmış olduklarını gösteren en açık sahife okunmuş olur.

Ve bu bize gösterir ki Çerkesler üç, üç buçuk milyonluk nüfuslarıyla vasati olarak 30 milyona karşı yalnız dört asırda 7 buçuk da bir derecesinde, asırların adedini de nazar-ı itibara aldığımız takdirde 4'te bir derecesinde ricâl-i devlet yetiştirmişler, Türk tarihine canla ve başla, imanlarının, ruhlarının bütün salâbet ve samimiyetiyle hizmet etmişlerdir. Bunun içindir ki bugün artık Türk'ün vatani, Çerkes'in de vatani demektir. Osmanlı Türklerinin tarihi Çerkeslerin de son devirdeki tarihidir. Ancak karabet ve sihriyete inzımam eden bu sâiklerledir ki Türk'ün bedbahtlığı Çerkes'i de bedbaht ediyor. Türk'ün felâketi Çerkes'i de helake sürüklüyor. Bunca vakayî-i müessifeden sonra hâlâ bugün bile Türk'ün vatani denince yüreği sızlamayacak bir Çerkes tanımıyoruz.

Bu iddamızı te'yid edecek en bariz misâl Anadolu mücâhedesinin kurulması ve başarılması emrinde Çerkes erkân ve ümerânın, Çerkes münevverlerin Çerkes halkın gösterdiği tehalük, şevk ve gayrettir. Bidayetinden nihayetine kadar her merhalesinde, askerî, siyasî, içtima'i her hareketinde bir çok Çerkes ser-âmed, bir çok Çerkes mücâhid kaydeden Anadolu cihâdı tarihi hiç bir suretle inkâr edemeyecektir ki teessüsü ve ilerlemesi, muvaffak olması için en ziyâde çalışanlar yine Çerkesler olmuşlardır. Bhusus bidâ-yet-i teşekkülde herkes ürkek ve korkak tavırlarla ihtirâz edip dururken cihâdı açan hemen yalnız Çerkesler değil mi idi? **İzmir cephesinin ilk faaliyetleri ve Sivas kongresinin başında görünen simaların ekseriyeti kimlerdi?..**

Son safhalardan ise Sakarya Harbinde düşman köylerini tehdit, Eskişehir ve Bilecik civarındaki kı ta'âtı mütemâdi taarruz ve tecâvüzleriyle, akınlarıyla bîzâr ve tedhiş eden, bu suretle ilerleyen Yunan ordusunu hatt-ı ric'atı kesilmek tehlikesine ma'rûz bulunduran süvarilerin teşkilatçısı, kumandanları ve ekser mücâhidini kimlerdendi?

Biz bunları, büyük zaferden Çerkeslik hesabına da hisseler ifraz ettirmek emeliyle serdetmiyoruz. O

şeref tamâmiyle ve yalnız Türkiyelilere ve Türklüğe aittir. O zaferi te'min için ruhlarını, kalplerini düşman ateşine siper edenler Türkiyelilikten başka bir nâm için Türklükten başka bir gaye için çalışmış ve ölmüş değildiler... Biz bunları, sadece Çerkes'le Türk'ün birbirine ne kadar metin bağlarla merbut olduğunu göstermek için kayda mecbur olduk...

(Düzce kıyamını biz kabul etmiyoruz. Onu bize misâl gibi göstererek yüzümüze çarpmayınız. Onun sebeplerini biz, dilimizin döndüğü kadar, esbâb-ı hakikiyeleri ile arza çalıştık. Eğer o bir kabahat idiye mes'uliyeti yalnız Çerkeslere âit değildir. Bugün artık Türk unvanını mutlak olarak kabul eden Osmanlılığa aittir. Osmanlı fırkacılığı on senelik muharrik ve müşevvik vaz'iyetinde bulunuyordu. Bahusus o zaman kıyam edenlerin dörtte üçü gayr-i Çerkes ve bilhassa Türktü..!)

Bugün hâlâ Yunanistan'da bulunan bir avuç Çerkes'i de misâl diye kabulde ma'zûruz. Çünkü en kısa bir sözle onların yanısıra iki avuç da gayr-i Çerkes bilhassa Türk var..

Yok eğer denildiği gibi; **«Çerkesler istiklâl dâiyyesindedirler. Memleketi, Türklüğü parçalamak isti-yorlar...»** diye düşünülüyorsa böyle düşünenlerin aflarına iştirâren bunun pek çocukça bir fikir olduğunu söylemekte tereddüt etmeyiz. Hayat henüz böyle boş bir iddiada bulunacak bir tek Çerkesin vücudunu tanımış değildir. Bugün ber-hâyat hiç bir Çerkes yoktur ki, Türkiye'de istiklâl iddiasına kalkacak bir hakk-ı tarihî sahibi olduğunu tahayyül etsin!..

Şark-ı karibçilerin bir tiyatro sahnesi hararetiyle parlayan ma'hûd beyânnamelerini bize misâl getirmeyiniz, O bir Çerkes istiklâlinde bahsetmiş olmamakla beraber o zaman, işgal ordusuyla iyi geçinmek lüzumuna kâni' olan bir çok gayr-i Çerkesler, bilhassa Türkler de ona mümasil nutuklarla propagandalarla pazara çıkmışlardı. Onlar hep birer «lâf ü güzâf» idi. Çünkü Hazret-i Süleyman'ın bir hadisine göre **«me'yûs olanın sözleri rûzgâr gibidir.»** Çerkeslerin istiklâl emeli hakkındaki safsatanın menşei aranmak lâzım gelirse yine geçen devrin meş'ûm hükümetinin ve meşum fırkasının meş'ûm hareketlerinde olduğu görülür; pek mevsuk diye serdedilen rivâyât ve menkûlâta göre **«Ânzavur»** zor ile başkan çıkarılmış, muhalefet hükümeti **«Anzavur»** u ikna ile uğraşırken fırka merkez-i umumîsi de bütün Çerkesleri daha iyi tahrik için gizli gizli muhtariyet va'di ile ittimâ'a kadar ileri gidiyor. Asırlardan beri bu memleketin en vefakâr bir unsuru diye tanınan Kafkas muhacirlerini baştan çıkarmaya uğraşıyordu. Bütün Çerkeslerin bu balona, De Molen'in çok kullandığı bir teşbihi ile tarla kuşlarının, zıvaları parıldayan âyineye koştukları gibi bir şitâb ile koşacaklarını ümit ediyordu. Şimdi sorarım, acaba Çerkesleri bu hâle getirenler mi yoksa Çerkesler mi hâindirler?..

Halide Edip Hanımefendi'nin pek necip ve pek büyük ruhları Çerkeslerin ma'sûmiyetini herkesten evvel idrâk etmiş bir mevcûdiyetin nurudur. Memleket afakini bütün zulmetiyle kavrayan; Çerkesler hâindirler! nakaratını hakka leke süren, hakikata iftira eden bu kara cümleyi yıkmak için ilk hamleyi eden ve ma'sumlara: **«Geliniz... Bende sizin için teselli var!»** diye haykıran yalnız ve yalnız Halide Edip Hanımefendi olmuştur. Bu büyük edibenin, mazlumların sırrına ilk dokunan iltifat ve nevâişler **«Ateşten Gömlek»** in iki sahifesini tezyin ediyor. Türk için Çerkes'in, Çerkes için de Türkün ne demek olduğunu en açık göstermeye yarayacak olan o mülâhazatı arızamıza bir lahika olarak ilâveyi biz bir şeref telakki ettik...

Ne ise. Çerkesler bu vatanı istiklâl aramazlar. Onlar buraya Türk vatanından pay almak için gelmediler. Bunu herkes bilmelidir. Cenâb-ı Hakkın varlığına inandığı kadar buna inanmalıdır. Onlar bu memleketin ve Türklüğün misafirleridirler. O zavallıları altmış sene evvel, dünyanın en güzel bir kıt'ası olan yurdlandan kovan **Grand Duc Michel**'in emirnamesine karşı kollarını açarak kabul eden Türkler ise, **«Hicret edeceklerin büyükleri büyük biraderim, küçükleri küçük biraderimdir!»** diye teşvik eden de, o zamanki hükümetin başı olan bir sultandı. Ve o devrin ricali Çerkeslere hicreti anlatmak maksadıyla: **«Daha iyi atlamak için bir gerilemek, hız almak lâzımdır!»** nasihatini veriyorlardı...

Mösyö Edmond Dulaurier Revue de Deux Mondes'daki neşriyatıyla o vakit, Mösyö Jean Carole da 1899'-da kitap şeklinde intişar eden Le deux routes du Cauca-se'de Çerkeslerin hicretinin yalnız bu gerilemez zihniyeti taht-ı tesirinde vuku' bulduğunu ve onların hiçbir zaman yarından ümid kesmediklerini kaydediyorlardı...

Binâenaleyh biz, arızamızın hatimesi olarak bir daha rica, istirham ve isti'tâf ile tekrar ediyoruz ki: Cebrî bir surette temlil Çerkeslerin olduğu kadar bu memleketin, bu milletin de bedbahtlığına sebep olacaktır ve olmaktadır. Düstur bel'-i temlil değil, temellülü sevdirmek olmalıdır. Bunun için de cebr

ve şiddetten ziyâde nevâzişe, hüsn-i mu'âmeleye, itma' ve ikna'a, hüsn-i âmizişe müracaat semerebahş olur. Terbiye, ruhlar için istenilen kalıpları ihzar eder..

Bu vâsıtalar zamanla ancak mahsûl verirler. Zaman istiksâr edilirse yapılacak büyük ve mühim bir iş kalmaz. Artık bu memleketin altmış senelik misafirlerine, dağlarına avdetle başlarının çaresine bakmaları için kapıları açmak en insanî ve en hür-endiş bir hareket olur. Zannediyorum ki Türk ve Çerkes için de aynı derecede nâfi' olacak bundan daha eşlem tarik yoktur!..

Mamafih, temenni olunur ki, hâkim olan Kudret-i Ezeliye buna lüzum kalmadan hemen birlik ve beraberlik ihsan etsin.. Bütün Türkiyelileri aynı güneş etrafında dönen peykler gibi birbirine bağlı bu Umdursun... Ve Kafkasya'nın garb yamaçlarındaki yeşil ormanların gölgelerinde gunûde ve âsûde yaşayan Abhazların ruhu gibi bir rûh-ı milli ve vatani ile ta hallüfû nasip etsin, ki bu sayede her Türkiyelinin mefkuresi bir olsun, herkes vatan ve millet endişesini, onlar gibi, her sofranın başında şöyle bir duâ ile ret"-i bârgâh etsin:²

Yâ Rabbi Türkiye'yi ve Türkiyelileri dâim eyle!

17 Ağustos 1913

Mehmed Fetgery ŞEUNU

LAHİKA

Halide Edip Hanımefendinin, Anadolu İhtilâli Safahatını yaşatan «Ateşten Gömlek» isimli eserlerinden muktebestir.

«... Bu çocuklardan birini yolun yanındaki yamaçta gördük. Bize mendil salladı. Bizi tevkif etti ve

² Abhazy'a'da asır-dide ve pek câlib-i dikkat bir âdet vardır: En fakirinden en zenginine kadar her aile her sofranın başında ilk lokmadan evvel mutlaka şu duayı tekrar ederler:

Yâ Rabbi Abhazy'a'yı ve Abhazyalıları dâim eyle!

M. F. Ş.

yanımıza geldi. Gecegeğimiz muhtelit bir Çerkes köyü hakkında bize malûmat verdi. İstanbul'dan birtakım şüpheli adamların oraya geldiğini, kendimizi bunlardan sakınmamızı tavsiye etti. Nihayet en tabii sesiyle:

— Saffet Bey, Kaymaz'da saklıdır, dedi. İkizce'yi sağ geçerseniz onu orada bulursunuz. Haydi uğurlar olsun ağam!

Bizi hayret ve merak içinde bıraktı, gitti. Bu da mutlak Kuvâ-yı Milliye'dendi. Çünkü biz dün gece ihtiyarın ihtiyatlı yüzünden endişe ederek hiç Saffet Bey'den bahsetmemiştik..

İkizce'ye giden ormanlık, çalılık sırtı gece geçtik. Hava bulutlanmış, ayın ışığı kısılmıştı. Bize her biri bir bacak, bir kol gibi gelen sık dikenli, gür çalıların arasından hayvanlarımız zorla geçiyor, yüzümüz, ellerimiz tırmık ve bere içinde kalıyordu. Biz ilerledikçe ayın ışığı kısılmakta devam ediyor, nihayet tepeye geldiğimiz zaman sönmek üzere bulunuyordu. Çalılardan kurtulunca karanlık uçlarıyla birbirine giren bu ağaçlığa yukarıdan durduk baktık. Aşağıya doğru, yerden birbirine sarılarak siyah parmaklar fışkırmış gibi bir çalılık ovanın zulmetine uzanıyor ve ovayı ancak ortasında ağaran ve uzanan beyaz su ile geçiyorduk. Bu uzun ve beyaz suyun kenarlarının bir noktasında muazzam bir ulu siyahlığın umkuna dalıyor ve etrafındaki karanlığı kızılılık için de eritiyordu. Orada ateş yakıyorlardı. Hâlbuki biz oradan geçerken kimseyi görmemiştik. İçimizde garip bir eza ve şüphe ile sırtın sağında beyaz minaresinin ucuyla gölgelerini gösteren köye doğru ihtiyatla ilerledik. Yanından sessizce gelip geçtik. Fakat yaklaşırken ayın üstünden geçen bulutlardan biri incel-di. Esmer bir bulut perdesi altından ay ışığını kandil ziyası gibi köyün üstüne serpti: Ne cazip ve hulyâlı bir köydü. Evleri birbirinden uzak, beyaz, hepsi teraslı ve dört köşeli yuvalardı. Solda kırmızı topraklı geniş bir yolda Çerkes kostümüyle ince belli, geniş omuzlu, bülend bir mahlûk etrafı kollayarak yavaş yavaş ilerliyordu. Ve yolun ağzında dört köşesi de balkonlu bir evden, bu esmer, kısık ışıklar arasından bir efsâne gibi görünen beyazlı bir kız balkonun yeşil parmaklıklarına dayanmış sükut içinde uzaklara bakıyordu. O şiir ve güzellik dakikasında kendi kendime yaptığım felsefeyi burada tekrar ediyorum:

«Niçin beş-on Çerkes padişahla beraber millet yolundan başka bir yolda gidiyor diye kızıyorlardı. Onlara Türk toprakları üzerinde va'd edilen hükümetin bir efsâne olduğunu bilenler bizimle beraber değil midirler? Bizimle el ele ihtilâlin en fedakâr unsurlarından bazıları onlar değil miydi? Öbür tarafta vuruşanlar arasında kaç tane nankör Türk evlâdımız yok muydu? Bu güzellik, bu şiirle kanımızda atan kardeşlerimiz ne kadar zaman vefa ile, kahramanlık ile omuz omuza kendilerinin olan bu memlekette ölmüşlerdi. Kaç tane namdar paşa, kaç isimsiz fedakâr yüzlerce seneden beri bizimle ve bizden değil miydi?»

Bulutların açıp kısıdığı muzlim perdeli ışığın altında yeşil balkondaki beyaz efsâne kadın, kırmızı topraklı yolda giden zarif ve ürkek hayal kalbimi iyilik ve muhabbetle doldurdu. Her millet hakkını aldığı vakit Şimâl-i Kafkas'ın kartal tepeleri üstünde bu güzel kardeşlerimiz vatanlarını kurarken istedim ki benim de onlar için akıtacak kanım, döğüşecek bir tek sağlam kolum olsun.»

(Sahife 130 ilâ 132)

**TÜRK VİCDAN-I UMUMÎSİNE
VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE İKİNCİ ARÎZA
Mehmed Fetgereg ŞOENU
(M. Fethgereg Schaenu)
Transkripsiyon: Muhammed Safi**

Geçende Türklüğün temiz ve büyük vicdanına, Çerkes meselesi hakkındaki ilk arizamızı ref için bir risâlecik neşrettik. Ruhumuzun samimiyetinden kopan o nâleyi ıssız bir sahraya mı haykırdık ne ettik bilmem, iki buçuk aylık intizâr bize onun aks-i figânından başka bir cevâb, bir şifâ ve bir deva vermedi.

Vermedi amma biliyor musunuz ki, felâketlerin çocuğu olan bu mes'ele bugünkü haliyle nasıl müellim bir manzara almış bulunuyor? Bir insanın tüyleri ürpermeden, bunu tahayyül ve tasavvur edebilmesi mümkün değildir.

En feci cihet: Nâsiyesine nâ-hak yere bir hıyanet damgasının, alâmet-i farika gibi vurulmuş bulunması ve ona el dokunduran, dil uzatan her ferdin de o hıyanetten nasibedâr telâkki edilmesi hakkında yaşayan meş'ûm bir kanâ'attir. Hâlbuki hıyanet yoktur. Çerkes Türk'e hıyanet etmemiştir

ve edemez. Bu onun erkek ruhuna sığmaz...

Bununla beraber bi'l-iltizâm ihya edilen işâ'attan doğma muzlim bir hayâl olan bu karanlık kanâ'atın esen' olacak galiba ki herkes mütehâşî davranıyor. Abdülhamid Han devrinde «Hürriyet» şimdiki devirde «Saltanat» ta'birlerinden nasıl ürkölüyorduysa ve ürk uluyorsa «Çerkes» unvanından da öylece kaçınmak lüzumu hissediliyor. Bunun hikmeti nedir? İ'tirâf edelim ki kestiremiyoruz...

Yine bu hâlin acı bir mahsûlü olsa gerek; iki/buçuk aydan beri sükûtlarla boğulan ilk arizamızın hedeflerinden biri olan Türk vicdân-ı umûmisinin ma' kesi matbû'ât bile bunca cidd ve hezeli arasında, bu derde deva olacak birkaç cümleyi, hatta birkaç kelimeyi esirgedi, sustu, o kadar sustu ki, eğer sen ve ben gürültülerine verilen germi olmasa,, karşılına çıkan bu mes'elenin azamet, dehşet ve fecâ'atı önünde matbû'ât erkânının dillerini yutmuş olduklarına hükmetmek işten bile olmaz. İkinci hedef olan Büyük Millet Meclisi'nin anâsır-ı mürekkebesi meb'ûsân-ı kiram da aynı tavrı takınmayı tercih etmiş bulunuyorlar...

Fakat, sıcak koltuklar içinde tatlı ve hülyâlı geçen bu lâkayd demlerin yanısıra Ulukışla'dan Niğde, Kayseri, Sivas ve Van havalisine kadar bütün yol uğraklarında yırtık çadırlar altında, yıkık ahırlar içinde Azrail'i bekleyen on dört köyün bir kaç bin perişan kadın, çocuk, ihtiyar, dul ve yetimi aç, susuz, hasta, çıplak şifalı bir söz, yalnız bir söz, ma'sûmiyetlerini teslim eden bir söz işitmek için baştan başa kulak kesilmiş duruyorlar... Her günün gurûb eden güneşi ile beraber onların ümidleri, ümid-i halâs ve necatla-rı da zulmetlere tahavvül ediyor, çürüyor, hayat azimleri gevşiyor...' **Bilir misiniz bu ne müdhiş, ne acı bir azâb ve bir kahrıdır?**

Sorarım; sükût eden matbû'ât, siz bundan haberdar değil misiniz?.. Ve yine sorarım; milletin muhterem müvekkelleri meb'ûsân-ı kiram bu binlere varan masumlar, tedvir-i umuruna sizleri tevkil eden milletin efradından değil mi?

Sonra, diğer bir cephe de henüz yerlerinde kalan, kaldırılmayan, dağıtılmayan 30 köyün bir kaç bin bedbahtı daha var ki onlar da, kasden, yapılan propagandalarla bütün emvâl-ı menkûlelerini, hayvanlarını bir bardak su pahasına ellerinden çıkarmış sıra bekleyerek sefalet çekiyorlar.

Bu ceza az bir şey midir, bunların günâhı yalnız Çerkes kanı taşımak, cürmü Çerkes harsıyla yetişmiş olmak mıdır?.. Eğer öyle ise bu cürümleri ikada o zavallıların sun' ve taksirleri nedir, bu gayr-i iradî günâhın onlar iradî günahkârları mıdır?.. Yoksa sizler, ey matbû'ât ve ey meb'ûsân-ı kiram, sizler de o-nun için mi sükût ediyor, dudak büküyor ve omuz silkiyorsunuz?..

Ne kadar yazık!.. Biz böyle, dibi bulunmayan, efsunlu bir kuyuya atılmış bir taş parçasının cumburdusunu bekleyen çocuklar gibi, yeni günlerin hayırlı güneşinden şifâ ve deva bekler, meded umar, lâkin hayâlimizden başka bir ses duymazken, diğer taraf-da çoluğuyla, çocuğuyla, ehliyle, iyâliyle bir nesil mahvoluyor... Gelip çatan kışın bütün şedâidine, her manâsıyla çıplak bir hâlde ma'rûz, fecî' bir akıbet bekleyen binlerle bî-çâre.. Bütün kabahati, cürüm ve günâhı «**Çerkes**» ismini taşımaktan ibaret binlerle ma'sûm Allah'ın semâsının altında gündüzlerin güneşi, gecelerin ayazıyla derdleşe derdleşe ölüm yolculuğu ediyor, ölüme kucak açıyor...

O arizamız böyle, fi'ilen olduğu kadar kavlen de cevapsız kalmış olmasına rağmen büsbütün tesirsiz kalmadığına delâlet eden emarelere dest-res olmuyor değiliz... Zâten o hareketimizle biz, boş bir evin kapısını çaldığımıza kat'iyyen eminiz. Bu emniyetimizi yaşatmak için, lisân-ı resminin mevâ'idine istinâd ettiğimiz halde atılacak kat'î rücu' adımlarını bekliyoruz.

Bu intizârı düşünce bize burada geçen defaki «miş»lerin ardına gizlendikleri perdeyi bir derece daha açarak vekâyî'e yakından temas etmek, hâdisatın üzerinde bir sır gibi duran meçûliyet bulutlarını, mümkün olduğu kadar eritmek mecburiyetini veriyor. Ve bizi Çerkes'in Türk'e kasden hıyanet etmediğini gösterecek nurun îkâdına şiddetle teşvik ediyor. Biz de ona tâbî' olmaktan vicdanî bir haz duyuyoruz.

Vakia ilk arizamız sûret-i umûmiye ve resmiyede derin bir sükût ve lâkaydi içinde kendi elimlerinden başka bir cevâb-ı şâfi ile karşılaşmadı. Amma aynı zamanda duyan ve hisseden Türklük vicdanı da onun samimiyetine yabancı kalmadı. Bu bizim için bir tesellidir. Bize bu teselli veren, birçok taraflardan sûret-i hususiyede agâh edildiğimiz mütâlâalardır. Türk vicdanının telâkkiyâtına belîğ tercümanlar diye kabul ettiğimiz o mütâlâaları icmal etmek icâb ederse, kendiliğinden şu fıkra doğar:

«Türkiye'de bir Çerkes mes'elesi yoktur ve olamaz. Türk için Çerkes'in imhasını mevzu'bahs etmeli abestir. Binâenaleyh tehcir ve taktîl de tasavvur edilemez. Çünkü Türk şimdiye kadar Çerkes'i kendisinden ayrı bir şey gibi telâkki etmiş değildir.

«Ancak hâl-i harbin ve belki biraz da hikmet-i siyâsiye ve içtimâiyenin lüzum gösterdiği muvakkat bir hususiyet hâli hâsıl olmuş ve onun icâbı olarak ba'zı köylerin mevki'leri tebdil edilmiş olabilir. Bu umûmî addedilmemelidir. Fevkalâde hallerin fevkalâde icrââtından ibaret olup geçici şeylerdir...»

Bu suretle icmal edebildiğimiz dost mütâlâalarının samimiyetinden şüphe etmiyoruz. Şüphe etmeyi günah telâkki ediyoruz. Şu kadar var ki yapılan işin derece ve ehemmiyetini, şumulünü, ta'allukunu... «O hikmet-i siyâsiye ve ictimâ'îyye»nin evvel ve âhirini iyice ta'mik(q) ettiğimiz için kayd-ı ihtiyatla (âmin-hân) oluyoruz... Hâdisât da ma'alesef, bizimle beraber aynı safa giriyor. Çünkü bu işde bir şeytan parmağının izleri göze batmaktan hâli kalmıyor...

Bu dakikada, bizim de dostlarımız gibi nefy ve inkâr etmesini cidden arzu ettiğimiz «Çerkes mes'elesi» fi'len ve feci' bir surette mevcûd bulunuyor. İsterseniz siz bi'l-kuvve böyle bir şey yoktur diye bağınınız. Hâdisât onu herçi-bâd-âbâd ikâme ve idâmeye hâhişger görünüyor. Ortada kaybolan şey mes'ele değil, mes'elenin mâhiyetinden ibarettir. Geçende şeref-yâb-ı mülakatı olduğumuz pek değerli ve pek münevver bir meb'ûs-i muhteremin mülâhazatı bu mâhiyeti bir dereceye kadar tenvir ediyordu.

Buyuruyorlardı kî: «Çerkes mes'elesi yoktur. Çerkeslerin imhası ne hükümetçe, ne de Meclisçe tasavvur edilmiş değildir. Yalnız seri' bir temlil için lâzım-gelen Türk kesafetini hâsıl edecek bir taksim ve tevzi ameliyyesi vardır. Yapılan şey bundan ibarettir. Bu da tabi'idir. Hatta şimdiye kadar bulundukları mevâ-ki'de unsur-ı aslıden daha kesif kalmış mıntıkalar mevcudsa onlar da dağıtılacaktır. Bu ameliyyeler esnasında hiç kimsenin zerre kadar "mutazarrır olmaması, yalnız bir seyâhat-ı tenezzühiyye icra eder gibi bir köyden diğer köye nakl etmesi düsturu ta'kib edilecektir. Eğer zulümden bahsediliyorsa buna mâni' olmak için dağıtma ve sevk etme, yerleştirme me'murlarını da Çerkeslerden intihâb ve ta'yin pek mümkündür.»

Biz bu mütâlâyı enine boyuna düşündük. Bir rehber gibi gösterilen bu fikri izah edecek iki yoldan başka bir yerde ışık görmedik. Fikrimizce bu her iki yol da rehber ve düstûr ittihaz edilecek bir l'ikr-i esâsiye temel olacak kadar metin değildir.

Bulduğumuz yollar şunlardır:

1 — Çerkeslere emniyet ve i'timad edememek, onların ilk fırsatta isyan ve ihtilâl ile ya bir muhtariyet veya bir istiklâl iddi'a edeceklerine inanmış olmak...

2 — Maddî ve manevî teşekkülât ve mevcudiyet itibariyle Türkleri, Çerkeslerden dün bir seviyede, bi-nâenaleyh onların istismarına mahkûm farz etmek...

Şimdiki hâlde bunları burada münâkaşa etmek istemiyoruz. Yalnız birinci arızamızda olduğu gibi şuracıkta da arz etmek isteriz ki, eğer Çerkeslere itimâd caiz değilse onları harman savurur gibi savurmak suretiyle yerlerinden, yurtlarından söküp memleketin asayişini tehdit eden çıplak serseriler mâhiyetine kalb etmektense kapı dışarı etmek, geldikleri yere, yâni eski yurdlarına kovmak evlâdır. Bu sayede Türklük ve Türkiyelilik kendine belâ, olacağına zâhib olduğu bir unsurdan, fitne ve fesadın menba'ı diye zu'mettiği bir ırktan halâs bulmuş olacağı gibi altmış senedir hasret çeken güzel Kafkas'ın ıssız ocaklarının tekrar tütmesine de hizmet edilmiş olur. Bu târihin de takbih edemeyeceği bir hareket ve belki insanî bir hizmet demektir.

Ve yine eğer Çerkesler, Türkler'e faik bir mevcû-diyet-i fikrîye ve iktisâdiyyede iseler müsavâtı, Çerkeslerin elindekini almakla değil, Türkleri onların bâlâsına çıkaracak tedâbir-i asriyyeyi ittihaz ile te'min etmek daha semere-bahş ve ma'kûl değil midir?..

Fakat bize öyle geliyor ki bu şeyi böyle düşünmek ve yapmak bu memleketin Türk memleketi, bu milletin Türk milleti, buradaki ekseriyet-i azîmenin Türk ekseriyeti, buradaki harsın Türk harsı olduğunda şüphe etmekle müsavidir. Hatta sâdece şüphe etmektir. Böyle bir şüphe mevcudsa icrââta gayr-ı Türk, fakat Türkün asır-dîde ve vefakâr bir aile akrabası olan bir unsurun fâide-destgâhlarını yıkmakla değil belki o şüphe edilen şeylerin hakiki sürümlerini ma'kûl ve insanî tarzlarla telkin etmekle başlamak gerektir. Müfid ekalliyetlerin Türkleşmesini geçen arızada da mücmelen îzâh ettiğimiz gibi, asrî ve ilmî teşkilât yavaş yavaş hâsıl eder. Bu (yavaş yavaş)tan memleket de, millet de

faide görür, zarar görmez. Eldeki (çabuk çabuk) siyâsetinin ise zarardan başka mahsûlü yoktur. Şimdiye kadar hiçbir yerde 'iktitâf edilmemiştir de...

Bu fikirler bize rehber olduğundan hükümetin ve millet meclisinin samimiyetinden, hüsn-i niyetinden de şüphe etmiyoruz. Yukarıdaki müfrit mülâhazaları ufak ufak hey'etçiklerin henüz tebellür edememiş nokta-i nazarlarıdır diye kabul ediyoruz. Çok teessüf olunur ki, hükümetin sırf bir sâika-i zaruretle def-i belâ için ihzar ettiğini zannetmek istediğimiz, 2 Mayıs 339 kararnamesi tatbikatı bu müfrit fikirlerin gayr-ı mütebellir te'sirleriyle bir fâci'a şekline inkılâb etmekten kurtulamamıştır.

Buna şâhid (Gönen) ve (Manyas) mülhakatında adetâ selâhiyeti sû-i istimal diye tavsif edilebilecek bir vüs'at ve hususiyetle yapılan icra'âttır. Bugün, oralarda yalnız Çerkeslere âid olmak üzere, hem de Türklerle muhtelit olanlarından yalnız Çerkeslerin seçilmesi suretiyle 14 köyün yerinde yeller esiyor. Dünün şen civıltılarıyla neşelenen yuvalarında bugün kuzgunlar ötüyor. O köylerin sahipleri olan binlerce erkek ruhlu ve vefakâr Çerkesler, imânı bütün olan bu müslümanlar ise çoluğuyla, çocuğuyla, hastasıyla, alîliyle, ihtiyarıyla Anadolu'nun isimsiz ovalarında sefaletin en derin bir köşesinde insanlığın kabul edemeyeceği bir pespayelik içinde sürünüyorlar. Mademki bir Çerkes mes'elesi mevcûd değildir, ya bu bedbahtlıkların manâsı nedir, çayırlarda tırnaklarıyla ot kökü çıkarıp karnını doyuran bu sefillerin kabahati neydi, ne günâh işlemişdirler? Buralarını hakiki olarak bilene rast gelmedik!.

Yalnız bir şey öğrendik; o da lisân-ı resmîden nîm-mübhem bir surette' tereşşuh eden delâil ve emareler-den ibaret... Onlara göre Çerkesler, ale'l-husûs bu on-dört köyün, ondört türlü bedbaht olan insanları, Yunanistan'da teşkil, edilen bir «**Anadolu İhtilâl Cemiyet-i Osmâniyesi**» ile alâkadar olmakla maznundurlar.

Bu tatmin edici bir cevâb değildir. Hakikatin kendisi olmaktan ziyâde hakikat güneşinin önüne açılan

(Hak) örtücü bir buluttur. O zail olduğu zaman ancak (Hak) doğabilecektir. Ne çâre ki o vakit doğacak

(Hak) öksüz ve yetim kalacaktır. Çünkü o zamana kadar onun âid olduğu bu vücudların kemikleri bile kalmamış bulunacak, (âh!) çeke çeke hep türâb olmuş olacaklar...

Pek iyi biliyor ve iddia, ediyoruz ki, artık bir daha hortlaması imkânı dahi kalmayan o «**Anadolu İhtilâl Cemiyet-i Osmâniyesi**» Türklüğün olduğu kadar, hatta çok daha ziyâde Çerkeslerin zararına idi. Buna Çerkesler umûmiyetleriyle iştirak etmemişlerdi ve edemezlerdi. Çünkü onlar her önlerine çıkanın ardından gidecek kadar kör, sağır ve düşüncesiz değildiler. Kuvve-i mümeyyizeleri akla karayı seçemeyecek kadar kasır değildi. O yalnız kuyruk acısı ile kıvranan üç-beş kişinin Yunanlık hesabına kendilerine öc almak için atıldığı mâcerâ-perestlikten başka bir-şey değildi. Onun nâmına Anadolu'ya yayılan bir avuçluk ölüme susamış serseri var idiye onların ancak bir kısm-ı kalîli Çerkes idi. Mütebakisi gayr-ı Çerkes, Türk ve Yörüktü.

Mes'ele biraz ta'mik edilince bu hakikat kendiliğinden tebeyyün ve ta'ayyün ediyor. Şöyleki (Lozan) Konferansının pek had bir devresi idi. Yeşil masalar kızıl bir renk almak isti'dâdlarını göstermeye başlamıştı. O sıralarda gazeteler Yunan adalarından ve sevâhilinden kopan çeteci fırtınalarının Anadolu sahillerine çarpıp parçalandığını mütemadiyen ilân ediyorlardı. İşte Çerkeslerin son felâketine ilk başlangıç bu hâdisâttan doğuyordu. Sûret-i resmiyede tehcire vesile veren yalnız bu çeteler ve eşkiyâ-yı siyâsiye idi.

Biz resmiyetin işaret ettiği bu hedefi ele aldık, ta'mik (derinleştirmek)ettik. Vâsıl olduğumuz netice yalnız Çerkesler-den 14 köyün dağıtılmasına bu mes'elenin esaslı bir, sebep teşkil edemeyeceğini gösterdi. Yaptığımız tahkikât-ı husûsiye ile dest-res olduğumuz malûmatı, mülâhazamızı te'yiden, ber-vech-i âti kayd ediyoruz:

Yunanlıların Anadolu'dan tardından sulhun imzasına kadar geçen zaman zarfında Yunanistan'dan Türkiye, ta'bir-i diğerle Biga, Manyas ve Gönen havalisine yalnız üç siyâsî çete dâhil olmuştur:

1— Mülâzım-ı evvel Mehmed Ali Çetesi,

2— Kel Aziz Çetesi,

3— Kanlı Mustafa Çetesi,

Bu üç çeteden evvelki (Manyas), ikincisi (Gönen), üçüncüsü de (Biga) havalisine me'mûr edilmişler zannedilmektedir. Çeteleri teşkil eden eşhasın menşeleri bu zannı hüküm derecesine

çıkaracak kuvvettedir. Mamafih ilk çeteden mâ'âdâsı hakkında vazihve mufassal malumat yoktur, yahut daha mütevazı' bir ifâde ile biz dest-res olamadık. Cereyân-ı hâle göte hükmedilebilir ki bunların istisâlindeki sür'at ve şiddete inzımm eden eşkiyân ekseriyetle yabancı vilâyetlerden bulunması halkça eşhasın tanınmasını müstehil kılmıştır. O derecelerde, ki ikinci çeteden, aşağıda görüleceği veçhile yalnız çetebaşı tanınabilmiş, başka kimse tanınmamış, bilinmemiştir. Hatta bu meşhur sergerde Gönen'e geldiği zaman mâ'iyetin-ae bulunan 9 kadar serseriden hiçbirinin Çerkes olmadığı da -kaviyyen iddi'a edilmektedir. Ve bunun doğruluğu muhakkaktır. Buna rağmen biz bu çetede elebaşından mâ'adâ isimleri meçhul üç Çerkesin daha bulunduğunu iddi'â edenlerin tevatürünü kabul etmekte beis görmüyoruz. (O zamanın teröristlerinin yani çetelerin Çerkesler adı ile anılması başlarına sıkıntıların gelmesine sebep olduğunu düşünüyoruz.)

Üçüncü çete ise ilk adımıyla ölümle kucaklaşmış, bir hafta bile yaşayamamıştı. Bunun Çerkes efradı da dört beşi geçmiyor...

Birinci çete: 338 senesi Teşrin-i Banisinde (Ayvalık.) civarından hududu geçmiş. Mevcudu 25 ile 30 kişi (Rivâyât bunu 50'ye kadar çıkarıyor.) iki kola ayrılmış yedi ila dokuz kişilik bir kol Yörük İsmail Efe, bir rivayette Çallı Kadir Efe nâmında birinin emri altında (İzmir) havalisine, diğerleri de (Manyas) havalisine doğru istikâmet almışlar...

Çetenin asıl kumandanı Mehmed Ali, Balkan Harbinde ilk yetiştirilen ihtiyat zabitlerinden iken bilâhare jandarmaya nakil etmiş, 335 mütârekesi bidayetlerinde (Manyas) havâlisinde eşkiyâ ta'kibatına memur edilmiş bir Türk genci. Bu çete kısm-ı külliye teşkil eden Manyas kolu ile İzmir kolu henüz ayrılmadan. Dikili'de ilk müsademesini veriyor ve çetebaşı Mehmed Ali mecrûhen ele geçiyor. Bunun üzerine zabt u rabttan ârî kalan başıbozukları teşkil etmek vazifesi Mürüvvetler köyü ahâlisinden Tâkiğ Şevket'e intikal ediyor.

Bilhassa arnikan tahkik ettik: Bu 25 (veya 50) şahıstan yalnız altısının Çerkes, mütebakisinin de gayr-i Çerkes, Türkmen ve Yörük olduğunu öğrendik. Altı Çerkesin dördü Manyas kolunda, ikisi İzmir kolunda... Üçü Manyaslı biri İzmitli, ikisi İzmirli.

Az bir zamanda iş göremeyecek bir hâle giren bu çetenin en son elde edilen ferdi Tâkiğ Şevket olmuş. Bu 7 Haziran 339'da meyyiten istisâl edilmiş. Halkça Şevket'i saklamış olmakla en çok ittiham edilenler; bir teyzesi ile Çerkes olmayan bir eniştesidir. Evvelki on seneye mahkûm edilmiş, sonraki beraat kazanmış...

Bunların Teşrin-i Sâni'den Haziran'a kadar bir iş görebildiklerini tasavvur etmek o civar köylülerine cürüm isnâd etmektir. Çerkes ahâli öyle zu'm ve zannedildiği, farz olunduğu gibi bu adamları himaye etmiş değildir. Nasıl ki bu altı Çerkes de muhtelif tarihlerde hemen kâmilin civar Çerkesleri tarafından vuku' bulan ihbarlar üzerine dâima sıkıştırılmış, aç, çıplak kalmaya, en nihayet arz-ı teslimiyet etmeye mahkûm edilmişlerdi.

İkinci Çete:

1339 Nisanının 23'üncü Pazartesi günü Bayramiç havâlisinde Dalyan iskelesinden Türk topraklarına ayak basmış Kel Aziz isminde eski bir şakinin emri altında hareket eden bu çetenin mevcudu 19 kişi (ri-vâyât bunu da 30'a iblâğ ediyor) içlerinden ikisi gayr-i müslim, üçü (bir ihtimâl ile) Çerkes, mütebakisi Bursa ve İzmir ahâlisinden...

Bu çetede ki, çetebaşı ile beraber, dört Çerkesin hemen üçü o sevâhilin ve o vilâyetlerin çocuklarından değil. Tahkikat bunların daha yukarı ve içeri sancaklara mensûb olmaları ihtimâlini gösteriyor. Bu i'tibârla halk onları tanıyamamış bulunuyor.

Bu hâl ile onların da tanımadıkları ve tanınmadıkları dağlarda, bilmedikleri köyler arasında bir iş görebilmeleri melhuz olamazdı. Nasıl ki ilk adımda hemen hepsi, örümcek ağına düşen sersem sinekler gibi, sevâhiî muhafızı müfrezelerin ortasına düşmüş, memleket ayaklandırmak yerine canlarını Cehenneme doğru ayaklandırarak ölüme yuvarlanmışlar. İçlerinden kaçıp etrafa iltica edebilenler de birer birer teslim edilmişler, hiç bir taraftan himaye görmemişlerdi.

Üçüncü Çete:

Anzavur'un oğlu Kadrinin bir kaç arkadaşıyla takviye ettiği Bigalı meşhur Kanlı Mustafa Çetesi idi. Bu da 1339 Mayısının nihayetlerine doğru Çanakkale'deki İngiliz işgal mıntıklarından istifâde etmek suretiyle hududu geçmiş... Fakat ihtilâl değil ölüme karışmış olduğunu sonradan anlamıştı. Bunları da Türk topraklarına tekrar çeken şey, iş, ihtilâl vesilesiyle (ecel) olmuştu. Daha Biga'ya girmeden

yaptıkları bir müsademedede perişan edilmişler. Kadri ve ba'zı rüfekâsı kimi meyyiten kimi mecrûhen ele geçirilmişler...

Bu çetede de Çerkes ve Türk karışıkmiş. Kanlı Mustafa'nın avanesi çetenin ana direğini teşkil ediyormuş. Bunlar kamilen gayr-ı Çerkes, Türkmen, Yörük vesairedir, diye gösteriliyorlar.

Muhtelitan mecmu'ları 25 kişi (rivâyâta göre bu da 70) kadar sayılıyorsa da ilk adımda dağıldıkları için hiç bir iş görmeye muvaffak olamamış, melanetlerini fiile isal edememişlerdi. Bu çetede Çerkeslerin ikisi Bigalı biri Manyaslı imiş.

Bu son iki çetenin, bilhassa Kel Aziz çetesinin istisâlinde elde edilen matbu' beyannameler ve evrâk-ı saire bir ihtilâl tertibatı ihzar edildiğine ve bu teşkilâtın Anadolu Hükümeti aleyhine Yunanistan'da bir merkezden idare edildiğine kat'iyen şüphe bırakmayacak bir mâhiyette imiş...

Çetelerin Midilli'den Anadolu'ya geçmelerini temin eden İzmirli bir gayr-ı Çerkes imiş. Onun fa'aliyet ve delâleti, bütün vesâiti temin etmiş imiş...

Üç çete de mecmu'ları yetmiş ile yüz elliyi tecâvüz etmeyen bu serserilerin a'zamî yekûnu ba'zılannca yüz yetmişe kadar çıkarılmaktadır. Her iki halde de Çerkes olanların adedi için a'zamî 15'ten fazla bir rakam sayılamıyor.

Ancak 14 ile 15'i gösteren bu Çerkes yekûnunun yanlış olması ihtimâli pek azdır. Mamafih ihtiyaten buna 5-6 daha ilâve edebiliriz. Bu halde bile umumî yekun diye gösterilen 70 ile 170'in yanında vasati olarak ancak onda bir derecesini verir ki, diğer onda dokuzun kim ve ne oldukları hakikaten pek cây-i suâl ve meraktır.

Bu üç çete arasında en büyük mukavemeti yalnız ilk çetenin dağılan efradı göstermişler. Diğerleri ilk adımlarında başlarını sarsılmaz bir kayaya çarptıklarını öğrenmişlerdi. Şu halde maksatları, gayeleri, emelleri de henüz doğmadan boğulmuşlardı demektir.

Bununla beraber en meş'ûm rolü tehcire vesile vermek suretiyle oynayan da ikinci çete olmuştu. Bunun, hatta bundan sonrakinin de bir kaç nefeslik ömürle

Anadolu'ya girmiş olması Çerkesler için hiç de ehemmiyetli bir şey hâsıl etmedi. Meş'ûm neticeye tebdil-i istikamet ettiremedi. Cereyân-ı hâl denilen lâkayd derviş yine bildiğini okudu. **Birçok gayretlerine, vefakârlıklarına rağmen Çerkes köyleri dağıtıldı.** Hem de bu satırları yazdığımdan beş on gün evvel, **men-i şekavet kanununun** (Terör Kanunu) Meclis-i Millîde hîn-ı müzâkere ve münâkaşasında hey'et-i vekile reis-i sabıkı beyefendinin münakkıd meb'ûsları iskât eden cevapları hilâfına umumiyetle dağıtıldı. Sabık hey'et-i vekilenin sabık reisi o gün berây-ı müdâfa'a şöyle buyuruyorlar-di: **«Efendiler, eşkiyâya yataklık edenlerin dâhile nakli demek hiç bir zamanda umumî bir muhaceret (göç etme) demek değildir. Bu gibilerin adedi pek mahduttur. Bu maddeye dokunmayınız.»**

MADDE İBKÂ (BIRAKILIP) EDİLDİ. KANUN TASDİK OLUNDU. AMMA HUDUTLARINA NELERİN GİREBİLECEĞİ DÜŞÜNÜLMİYEN «UMUM» TA'BİRİNİN NE KADAR ELASTİKİ BİR MÂHİYETİ OLDUĞUNU ÇERKES KÖYLERİ İLAN EDİP DURUYOR. BİR DE ZATEN O KANUN HENÜZ KARARNAME İKEN YAPACAĞI İŞİ YAPMIŞ, ONDAN SONRA MİLLETVEKİLLERİNİN HUZURUNDA ARZ-I VÜ-CUD ETMİŞTİ...

Mantıkî düşünölmek lâzım gelirse şakileri, bahusus 14 köyün perişanlığına, kahredilmesine sebep olan eşkiyâ-yı siyâsiyeyi himaye eden bir köyün değil, bir ferdin bile vücudunu iddiaya imkân kalmaz. **Malûmdur ki; köylü eşkiyayı seve seve, isteye isteye saklamaz. Onları «şerrine la'net» diye besler. Hükümetin, zabitanın izhâr-ı acz etmediği mahal ve mekânlarda halk, köylü ne asabiyet-i kavmiyeye, ne de asabiyet-i diniyyeye tâbi' olur. Sadece menfâatinin, huzurunun, refahının izlerini ta'kib eder ve dâima hükümetle beraber bulunur. Çünkü eşkiya geçici ve serseridir. Hükümet müstekardır. İstikrarda ise refah vardır. Huzur vardır, kıdem vardır, bekâ vardır. Eşkiyanın himâyesi herkes bilir ki ancak zabitanın aczi, köylüyü müdâfa'a ve sıyânete kifayetsizliği hâlinde kerhen ihtiyar edilen zaruri bir yoldur.**

Son hâdisâtın tarihine bir göz gezdirelim. Görürüz ki. o zaman hükümet, hükümet-i mülkiye pek kuvvetli idi. Yalnız değildi. Harp tehlikesi jandarmayı ordu ile takviye ediyordu. Bahusus herkeste büyük ve misli bulunmaz bir zaferin takviye ettiği yüksek bir ma'neviyat da vardı. Binâenaleyh köylünün gurur ve izzet-i nefsi gibi huzuru da emniyet altında idi.

Ancak bu sayededir ki ihtilâlcı ağalar halk tarafından öyle kolayca birer birer teslim edilmişler,

ihbar olunmuşlar, oralarda harmanlayacak bir hâle getirilmişlerdi. Biz öyle kanâat hâsıl ettik ki o çetecileri, hayatlarının faizini verir gibi, ekmek vererek besleyenler, Çerkesler değildi. Türkler de değildi. Yalnız hayatından, mal ve menâlinin selâmetinden emin olmayan zavallılardı. Henüz iskân edilmemiş aşiretler de bu meyânda ta'dâd edilebilirler. Onların âdât ve teâmülâtı, düstur ve kanunları hükümet aleyhdarlığından ve hükümet aleyhdarlarını mahv oluncaya kadar, himayeden başka bir şey emretmez. Yeter ki bu gibi kimseler kendilerine dahîl etmiş olsunlar. Akıbetleri mü'men olmasa bile bir ve belki birçok yardımcı bulmuş olurlar. Bunlar ise dağ kollarındaki köyler, bilhassa hayme-nîşinlerdir. Ki tamamen Çerkesin gayridirler.

Bir çetecinin bir köyde barınması o köyün hey'et-i umûmiyesinin bundan haberdar olduğuna da delâlet edemez. Bu gibi şeyler sır olup iki üç şahsın hu-dud-ı ittila'im tecâvüz etmez. Saklananı bilenlerin adedinin artması çetecilik kavâidine tevâfuk etmeyen bir şe'â'mettir. Çeteciler böyle bir çokları tarafından duyulup tanındıkları köylerde barınamazlar. Çünkü mevzû bahs olan hayattır. Başka bir şey değil...

Esasen bu gibi teşkilatlar köylerle değil, fert ve şahıslarla yapılır, başarılıdır. Köylerin umumiyetinin kat'iyen haberi, şüphesi bile olmaz, ruhu duymaz. Onlar iş kemâle erdikten sonra emr-i vâki' karşısında bırakılırlar. Geçen vâk'ada hükümetin müteyakkız hareketlerinin ve halktaki zafer ruhunun böyle bir şeye imkân vermediği gün gibi muhakkak bir keyfiyettir.

Bu halde ise köylerin dağıtılmasında âmil olan şey diye, müfrit mefkûreciliğin ihtiyatın tahtında gizleyerek tatbik ettirdiği fikr-i mahsûsundan başka ortada bir şey kalmıyor.

Görülüyor ki, Çerkesler uğradıkları cezaya müstahak olacak günahkârlar değildirler. Eğer o eşkıyanın bu mintikalara yayılmış olması o köylüler için bir cürüm idiyse bütün o havalideki gayr-i Çerkes köylerin, obaların, bilhassa Çerkesle muhtelit olduğu halde istisna edilen, hatta Çerkesler aleyhine bir silah-ı ittiham gibi kullanılmak için tahrik edilen köylerin de şerik-i cürm olmaları lâzım gelmez mi idi?.. Cereyân-ı hâl ile bu nokta karşılaştırılınca meydanda yükselen sahneye «Çerkes Mes'elesi»nden daha lâyük bir isim bilmem bulunabilir mi?.

Bunun aksini kabul etmek, Çerkeslerin, bunca zamandır Türke vefakâr kalmış, müstesna bir unsurun re'sen, müstakilen, tamamen ve mutlaka mücrim olduğunu iddi'a etmeye mu'âdil olur ki gerek vakâyi' gerek eşhas, gerek hâdisâtın kahramanlarının kavmiyetleri bununla ta'arruz edip duruyor...

Hatırımıza gelmişken şuracıkta istitrâden arz ediverelim: Geçen defa nasılsa sevk-i kelamla kullanı verdiğimiz tehcir ve taktil ta'birleri de bir çok dostlarca ta'yib ediliyor. **«Ne tehcir var, ne taktil, yalnız ahvâl-ı fevkalâdenin fevkalâde icrââtı» deniyor. Bilmem bu ta'birlerin filen ayrı ma'nâları var mıdır?**

Tehcir, lügaten arzusu hilâfına hicret ettirmek değil midir?

Taktil ise mutlaka satırlarla, baltalarla kafa kesmek, cesedleri ateşte kebab etmek mi demektir?

Herhangi suretle olursa olsun ölümler intâc eden hareketlere bir nev'i taktilden başka ne derler... Çerkesler için reva görülen, ta'bir-i hafif ve zarifiyle, ahvâl-ı fevkalâdenin fevkalâde icrââtından olan dâhile nakl etmek siyâseti ise bu iki kelimenin ma'nâlarının en kuvvetli tecelliyâtını arz etmiyor mu?

Evvelâ: Dâhile nakl etmek demek, müte'addi olduğu için tehcir demektir. Hem de en feci' ma'nâsıyla malından, mülkünden, herşeyinden olarak tehcir demektir.

Saniyen: Bu suretle Allah'ın çöllerine, dağlarına serpilip dağıtılan insan sürüleri vesaitsizlik, parasızlık, gıdasızlık, çıplaklık, hastalık... ilâ âhirihi ile koyun koyuna ölüme sevk edilmişler demek değil midir? Bu ise taktilin satirli, baltalı nevinden daha elim ve feci' bir imha tarzından başka ne ma'nâ verebilir ki?..

Mamafih biz niçin böyle yapıldı demedik ve demiyoruz. Böyle bir suâlin beyhude ve bîsûd olduğunu müdrikiz. Bizim mesrûdâtımız, yapılan bu şey yanlıştır ve zarardır. Belki de ele düşen bir fırsat diye, müfritler-ce merkez emirlerinin sû-i istimalidir, demekten ibaret... Zararın ise neresinden dönülürse o kârdır ve yanlış hesabın tâ Bağdat'tan dönmesi akıl ve mantığın emredip durduğu bir şeydir.

Şimdi samimiyetinden emin olduğumuz Türk vicdanı acaba hâla Çerkeslerin uğradığı felâket sillesinin şiddet, vûs'at ve şumulünde şüphe ve tereddüt ediyor mu? Oh yâ Rabbi... Bunu nasıl izâle etmeli? Çerkes ile Türkün arasına giren «Kara kedi» nasıl def'etmeli?..

Bu gayeyi istihsâl ümidiyle şimdiye kadar 14 köyün Anadolu'nun ücra köşelerine dağıtıldığını, 30 köyün de çırılçıplak kalmasına sebebiyet verilmiş olduğunu açıkça göstermek istiyoruz. Allah la'netlerini bu işin müsebbiblerinin üzerine etsin!.. Filhakika, velev zahiren olsun, vesileyi verenler zâten cezâyı sezarlarını buldular. Geri kalanları, kıyıda, bucakta tanınmadan gezenleri varsa dileriz Allah'tan ki onlara böyle çabuk ölüm değil ebedî sefalet refik etsin!..

İşte size bir esbâb-ı mucibe muhtırasıyla bir ced-vel takdim ediyoruz. Ki tehcir edilenlerle olduğu yerde yokluğa yuvarlanan 14 köyün isim ve mahallerini, nüfuslarını, bilhassa kaldırılan, dağıtılan 14 köyün hebâ olan hayvanât ve mezru'âtı yekûnuyla, nüfus nisbetini takribi bir hesabla ihtiva ediyor:

İlk kaldırılan köy, birinci çetenin parçalanmasını müte'âkıb 338 senesi Kânunlarında, sancak dahilinde Kepsut nahiyesinin köylerine idâreten taksim edilen Mürüvvetler karyesidir. Takiğ Şevket bu köydendi. Şimdi Şevket çoktan ölmüş, çeteden eser kalmamış, lâkin bu köy hâlâ yerine iade edilmemiş, serpildiği yerlerde elim bir vaz'iyette sürünmektedir.

Asıl tehcir ikinci çetenin, yani Kel Aziz Çetesinin hurucundan sonra başlamıştır 2 Mayıs 1339 Çarşamba günü cami kapılarına ta'likan i'lân edilen Dâhiliye Vekâletinin bir ta'mimi tehcirin mâhiyet-i feci'asını ve tevessü' kabiliyetini pek açık göstermektedir. Üç madde üzerine müretteb olan o ta'mim aynen denebilecek bir kat'iyetle, şu me'âlde idi:

1— Anadolu İhtilâl Cemiyetinin ihrâc ettiği şakilerden herhangi bir ferdin bir köyde barındığı, iaşe edildiği haber alınır o köy Anadolu dâhiline dağıtılacaktır.

2— Mezkûr efrâddan karyede ihtifâ edenler müfrezelerce haber alınıp müsademeye ve karyenin ihrâkına sebebiyet verildiği hâlde müfrezeler kafiye mes'ûl olmayacak, bu mes'ûliyet köylere âit olacaktır.

3— Bu kabil efradın ihtifâ ettikleri mahalleri ihbar veya derdestlerini teshil edenlere 200 lira mükâfat verilecektir.

Belki fevkalâde olan vaz'iyetin icab ettirdiği bu hâl haddizatında pek feci' ve insafsız bir akıbet hazırlamış oluyordu. Bir ferdin hareketinden bir köyü mes'ûl tutmak gibi nev'i ma'lûm olmayan cezaların tedhiş ve terhibten başka ma'nâlarını bulmak çok zor bir iştir. Bu ta'mimin halk üzerindeki dehşet-nâk te'siri hakikaten pek derin olmuştu. Herkes büyük bir faaliyetle eşkiyâyı siyâsiyeyi kovmaya şitâb ediyor, onlardan birine rast gelen herhangi bir kimse, sekerât-ı mevtini yaşarken, baykuş sesi duymuş bir hasta gibi teşe'üm ediyordu.

Heyhat!.. Halkın bu korkunç vaz'iyet karşısındaki ihtiraz ve ihtiyatı, hükümete müzaheretini semere-lenememiş, ta'mimin ilanından 15-20 gün sonra büyük bir faaliyet başlamış; birinci madde, fakat arnikan tahkik ve tebyin edilmeksizin ale'l-ekser yalnız bir ihbar üzerine kemâl-i şiddetle tatbika başlanmış... Ve iki ay zarfında tamam ondört köy birbirini müte'âkıb yerinden sökülmiş, bir gün evvel şen kahkahalarıyla mes'-ûd birer âşiyân olan evleriyle büyük ağaçların yeşil gölgelerinde âsûde bir huzur yaşayan hulyâlı köyler çakallara me'vâ edilmeye başlamıştı. O köyleri ber-vech-i âti ta'dâd ediyoruz:

Gönen Mülhakatından

Köylerin İsimleri	Kaldırıldıkları Tarihler	Kaldırıldıkları Günler
1 — Uç Pınar	28 Mayıs 339	Pazartesi
2 — Mir'âtlar	5 Haziran 339	Salı
3 — Sızı	9 Haziran 339	Cumartesi
4 — Keçideresi	13 Haziran 339	Çarşamba
5 — Keçeler	16 Haziran 339	Cumartesi

(Mehmed Ali Bey)

Manyas Mülhakatından

6 — Kızıl Kilise	7 Haziran 339	Perşembe
7 — Yeniköy	7 Haziran 339	Perşembe
8 — Dümye	7 Haziran 339	Perşembe

9	— Ihça	11 Haziran 339	Pazartesi
10	— Karaçalılık	13 Haziran 339	Çarşamba
11	— Bolcaağaç	13 Haziran 339	Çarşamba
12	— Değirmen	21 Haziran 339	Perşembe
	Boğazi		
13	— Hacı Osman	21 Haziran 339	Perşembe
14	— İlk kaldırılan Mürüvvetler köyü	338 Kânunlarında	

Bu köylerin birçoğu eşkiyâya yataklık etmek değil, hatta şahıslarını bile görmemiş, tanımamış idiler. Hem, bugün artık pek iyi görünüyor ki terhib ve tedhiş ile beraber bir fikr-i mahsûsa, da istinâd eden bu dağıtma ameliyyesi pek keyfi bir surette tatbik edilmiş, kararnamenin birinci maddesiyle i'lân edilen umûmî ma'nâ yalnız Çerkesleri kasd eden bir hususiyet şekline kalb edilmişti. Diğer tarafı yalnız zevahirde ve cami kapılarında asılı kalan bir ilân hâlinde çıkmamıştı.

O derecelerde ki, aylarla zaman mahkemelerin her hangi bir Çerkes'in şehâdetini kabul değil istima' bile etmediği bugün ufak bir tahkik ile öğrenilen en basit bir misâldir. Bir köyün kaldırılması için her şeyden evvel Çerkes olması, ikinci derecede de ufak bir ihbar veya isnâd, ehemmiyetsiz bir şüphe kâfi geliyordu. Bunlar da zevahiri kurtarmak gayesine ma'tuflu diye hâsıl olacak zanda çok hata yoktur denilebilir. Her tarafta Çerkesler aleyhine müthiş bir propaganda yapılıyor ve bütün kuvvetiyle tevessü ediyor. «**Hain Çerkes!**» her dilde yer edip gidiyor... Böylece binlerce zavallı ne olduğunu bilmedikleri feci' sahnelerin aktörleri gibi renkten renge sokuluyorlardı. Sanki o günlerde Anadolu'da yalnız Çerkesler şekavet yapıyor, yahut isyan etmiş, hükümeti taklibe kalkışmıştı. Böyle bir telkinin yaşatıldığına en sarîh delil ta'mim-i resminin ilk maddesindeki; eşkiyâ-yı siyâsiyyeye yataklık eden köylerin Anadolu dâhiline dağıtılacağı kaydının umûm için ma'nâsız bırakılmış, yalnız Çerkeslere ta'alluk eden bir madde hâline getirilmiş olmasıdır. Kaldırılan 14 köy arasında gayr-i Çerkes bir köyün bulunmamasına, Türk, Rumeli muhaciri ve Çerkes muhtelit olan beş köyden de yalnız Çerkeslerin seçilip alınmasına başka bir ma'nâ vermek o maddeyi tekzip etmek demektir.

Bu fa'aliyet ve icrââtın müfid olduğunu biz anlayamadık. İdrâkimiz önünde birçok rakamlar bundaki îaideyi anlamaya mâni' oluyor. Onlar belki muvakkat birer tedbirin, belki de o tedbirlerden istifâde eden husûsî ve fakat henüz tebellür etmemiş mefkurelerin mahsûlü idiler. Lâkin hiçbir zamanda bir fâide değildiler. Âtidede rakamlar üzerinde siz de bizimle beraber bir lahza meşgul olmak külfetine katlanırsanız sözümüzün sıhhatini teslimde tereddüt etmezsiniz:

Kaldırılan bu 14 köyün, cedvelde görüldüğü gibi hanelerinin takribi miktarı 755, nüfusları asgari bir hesaplama her hâne için vasatı olarak 5 nüfus kabul edildiği halde 3775 rakamlarını veriyor. İşte şimdi bu yekûn meskensiz, me'vâsız, vesâitsiz ölümün ağzına tevdi' edilmiş duruyor. Bunlar ne yapacaklardır? Aç, çıplak yaşamak mümkün müdür?.. Bu beliyelere ma'rûz kalanların tedricen yapacakları şey âsâyîş-şikenlikten başka ne olabilir? Dün memleket için müfid olan bu üç, dört bin nüfus bugün böylece muzır olmaya sevk edilmiş olmuyor mu?..

Memleketin asayîşi, âmizişi, huzuru, refahı, nüfûs-ı umûmiyesi, sa adeti için olan bu zarar aynı zamanda hayât-ı iktisâdiye ve istihsâliyesi için de aynen mevcuttur. Bu da ihmâl edilecek bir derecede değildir. Bu köylerin hayât-ı istihsâliyyeleri hakkında elde edebildiğimiz malumatı da takribi bir hesaba, arz ediyoruz:

Gönen Mıntıkası hemen kamilen tütüncülüğe bir ehemmiyet-i mahsûsa atf ederdi. Mezrû'âtın oradaki mühim yekûnı tütündü. Manyas havalisi ise hububat ve sebze zer'i yy âtına girmi vermişti. Arazinin kuvve-i inbâtiyesi gibi köylerin ma'mûriyeti derecesi de Türkiye'nin en iyi ve en müstesna mıntıkalarından ma'dûddu. Bu 14 köyün muhtelif suretlerle zer' ettiği arazinin mecmû'u asgari 40 bin dönümden hiç aşağı değildi. O yeşil tarlalar artık, eski bir ta'birle «**Âşiyân-ı bûm u gurâb olmuş**» bulunuyor. Bu her hâlde hazine-i mâliyenin kârına değildir. Bilâkis zimmetine açılmış bir sahife demektir.

Hayvânât-ı muhtelifeye gelince mecmû'unda takriben yedibin kadar inek ve dombay, 1000 çift öküz ve koşum mandası, 4 ila 5 bin kadar süt ve yün koyunu, binbeşyüz kadar kısrak ve hergele... ilâ âhrihidir.

Koyunların 2500'ü yalnız Kızıl Kilise'ye âid diye gösteriliyor. Fazla olarak Üç Pınar, Sızı, Mir'atlar,

Keçi Deresi, Hacı Osman, Değirmen Boğazı, Keçeler... gibi köylerin beherinde 300'den aşağı olmamak üzere keçi de beslenirdi. Onların yekûnunu da asgari bir hespla 2500 kabul edebiliriz. Kızıl Kilise, Yeniköy, Bolcaağaç, Mürüvvetler, Dünye gibi köyler bilhassa beygircilikte şöhret kazanmışlardı.

Bunların hepsi artık «Bir varmış, bir yokmuş!»a inkılâb etti. Şimdi yerlerinde yangından sonra kalan kül kadar olsun, bir mevcudiyet kalmamıştır. Malatya Kayseri, Sivas, Ulukışla, Niğde (Bor nahiyesi) ve Van gibi muhtelif istikametlere dağıtılan bu köylerin zarâr-ı mahza inkılâb etmeleri bu hâle uğramalarından sonra, hemen bir emr-i zarurî idi...

Asıl felâket geri kalanların da onlar kadar çıplak kalmasındadır. Yaptığımız tahkikat isimlerini aşağıda kayd ettiğimiz 30 köyün takriben 1100 hanesinde 5800 nüfusun daha tehcir edilenlerle hem-hâl bir yoksulluk içinde sâika-i zaruretle dilencilığe mahkûm bulunduğunu pek güzel gösteriyor.

Bu köylerde tıpkı tehcir edilenler gibi emvâl-ı menkûlelerini ve hayvanlarını yok bahâsına elden çıkarmış oldukları gibi bu senenin zira'at mevsimini de emre intizâr- ile boş geçirmişler, zer'ıyyât yapamamışlardır. Yahut son günlerde bin şüphe ve tereddütle toprağa tevdi' edilebilen hububat tohumları diğer senelere nisbetle devele kulak kabilinden pek az bir miktardadır. Hayvanat vesâireleriyle zer' ettikleri arazi miktarı hakkında ileride verdiğimiz rakamlar bir mikyas ve nispet olabileceği için burada sükut ediyoruz. Bu hal ile bunlar da açlığa mahkûm bulunuyorlar demektir.

Bu zavallılar, tedbir-i idâri sillesine uğramadıkları halde niçin böyle oldular gibi bir su'âl vârid olamaz. Nîm-resmî lisân kullanan propagandacılar, madrabazlar, halkın zararından kendi kârını temin eden açık gözler boş buldukları meydanda serbest serbest at oynatarak bu akıbeti tesri' etmişlerdi. «Ne duruyorsunuz, diyorlardı. Sıra size geliyor. Şimdiden hazırlanmak daha iyi değil mi? Giden köyleri gördünüz. Mallarını kaçta satabildiler...» böylelikle herkes mütemadiyen satmış, elinde avucunda üç beş kâğıt lira ile gündüz üstünde gece altında barındığı bir örtü ile kalmıştı. Şimdi artık bi't-tabi' onlar da hiç olmuştur.

Satışın su pahasına cereyan ettiğini ilâve etmek bilmem lâzım mıdır? Eğer istiyorsanız yalnız şunu arz edeyim: Bir fikir edinmek için kâfidir. Ahvâl-i âdi-yede 200 lira eden bir çift öküz, 30 a'zamî 40 liradan, koyunun çifti 7-8 liradan fazla para etmiyor. Bir beygir a'zamî 20 ile 25 lira tutabiliyordu. Hele tehciye tâbi' oldukları tebliğiyle beraber jandarma ve asker tarafından ihata edilerek ihtilâftan men' edilen, yalnız mahdud ve mu'ayyen madrabazların iştirak ettiği müzayedelerle satılan emval ve hayvanât büsbütün bâd-ı hevâ (bedava) gitmiştir...

İşte bu feci' vaz'iyetler hiç yoktan ve yok yere Çerkeslere tevcih edilmişti. Ma'rûzâtımızdan da müstebân olduğu veçhile, ortada bir cürüm varsa o müşterekti. Ve kısm-ı a'zamî gayr-i Çerkeslere ta'allûk ediyordu. Halbuki şerik-i cürm olması lâzım gelen o gayr-i Çerkeslerin kılına bile hatâ gelmemiş, getirilmemişti. Bu neden böyle oluyordu?

Şakiler himaye edilmişse yalnız Çerkesler mi himaye etmişlerdi?

Hayır... Çerkesler şekâvet-i siyâsiyeye yalnız girmedikleri, sürüklendikleri gibi şerik ve refikleri addedilmek icâb eden komşuları kadar onlar da bu şakileri himaye ve müdâfa'a etmemişlerdi. Esasen bu kabil değildi. Cami kapılarında, kâbuslu bir gece gibi karanlıklarla ruha çöken hükümet beyannâmesi ve o beyannameye terâdûf eden icrâât buna imkân bırakmıyordu.

O kadar kabil değildi ki, daha o kararnamenin ta'-miminden evvel, Şevket kendi köyüne girip saklandığı vakit köylü onu ta'kib müfrezelerine ihbara şitâb etmişti. Hatta ilk defa köyü muhasara eden süvari kıt'asının kumandanı Mülâzım-ı Evvel (E, F.) Bey'e bizzat köylü tarafından teslim edilmişti. Böyle olduğu halde Şevket o gün tekrar bırakılmış, bunun hikmeti halka meçhul kalmıştı. Bunun gibi hükümetin «Şakidir!» diye il'ân ettiği hemen bütün eşhasın istîsâlinde de Çerkeslerin büyük himmetleri sebk etmiş, ya doğrudan doğruya derdest veya ihbar suretiyle o adamları teslim edenler hemen kâmil Çerkeslerden çıkmıştı.

Bu gibi haller gösteriyor ki Çerkesler hükümete, ellerinden geldiği kadar, cân-sipârâne, vefâ-kârâne arz-ı sadâkat etmişler, Türklüğe vefaya uğramışlardı. Fakat efsûs.. bu gayretleri değil, uhuvvet-i İslâmiyet bile onlara yâr olamadı. Müdhiş bir cereyan her şeyi, bütün komşularını, bütün dostlarını aleyhlerine döndürmeye muvaffak olmuştu. Kin o derecelerde tevsi'-i hudut etmişti ki, insan hayret eder. Yıllarla dost ve kardeş gibi yaşayan iki unsurun bu yan bakışmalarına ma'nâ veremez. Ve o propagandaların mahsûl-i gayr-i muhikki olan bu halden doğan garibelerin nasıl karşılanması lâzım

geleceğine hükmedemez. Dest-res olduğumuz garip vak'alardan pek câlib-i dikkat ikisini, bir mikyas olur ve bir fikir verir diye, tesbit ediyoruz.

Manyas mülhakâfandan Hacı Osman köyünden Çov İsmail Efendi isminde bir Mülâzım-ı Evvel, Harb-i umûmide Sina cephesinde tanzif edildiği Köprücü Bö-lüğü'nde vazife başında şehid düşmüş... Refikası, Rumelili bir Türk hanımı öksüz yavrusuyla bir hayli evvel zevcinin ailesine iltica etmiş, birlikte imrâr-ı hayat ediyorlar. Vaktaki tehcir başlıyor. Bu şehid ailesi de sel önüne düşmüş bir kum dânesi gibi sürükleniyor... Kadıncağız mürâcâ'at ediyor, haykırıyor, feryad ediyor! «**Yâhû ben Türküm!**» diyor ve iddi'âsını nüfûs tezkeresiyle ispat ediyor.

— Pek güzel, öyle ise sen kal... Fakat (13-14 yaş-larındaki kızı için) bu gidecek, çünkü Çerkes'tir!

Cevabını veriyorlar. Bedbaht kadın sefaletle kendini tevdi ile bir başka türlü şehid olarak zevcine kavuşmayı yavrusundan ayrı kalmaya tercih ediyor. Ve köylüsüyle beraber ölüm yoluna revân oluyor...

Yine Manyas mülhakatından Bolcaağaç karyesinden Navki Yakub Oğlu Reşid isminde bir zât, bidayetinden nihayetine kadar harekât-ı müliyye canıyla ve başıyla bi'l-fi'il iştirak etmiş bir mücâhid... Mütemâdi seferlerin meşâkk ve mezâhimi yüzünden te-verrüm ediyor, Kastamonu Hey'et-i Sıhhiyesi kendisine tebdîl-i hava veriyor. Köyüne gönderiyor. Köyü tehcir edilirken bunu da beraber sürüyorlar. Kan tüküren hasta ciğerlerinden çıkabilen kısık sesi derdini anlatmaya yetmiyor. Ne sararmış, düşmüş bir yaprağı hatırlatan soluk rengi, ne de üç senelik can-sipârâne hidemâtı istîfâ-yı hakka değil, celb-i merhamete bile kifayet edemiyor. Zavallı kan tüküre tüküre köyünü, köylüsünü Afyonkarahisarı'na kadar ancak ta'kib edebiliyor, oradan ileri takati yetmiyor. Tehcir me'mûr-ların çok gördüğü istirahatı orada Allah'ı ona ebedî olarak ihsanla, mülevves beşerin ihtirasları arasından çekip alıyor.

Bu gibi vakâyi' pek müte'addittir. Onların onda birini olsun burada ta'dâd edecek olursak birçok sa-hifeler dolduracağımız gibi kâri'lerin kalbine de dağ vurmuş olacağımızı pek iyi tahmin ediyoruz. Bu yanlışlıklar, kasıtlar kabil-i inkâr olmadığından sözü kısa keserek bu hususu tashihe teveccüh eden 1339 Ağustos tarihli resmi bir ta'mimin elimize geçen me'-âlini kayd etmeyi daha müfid buluyoruz:

Müdâfa'a-ı Milliye Vekâlet-i Celilesinden

İstanbul Kumandanlığına Gelen Cevabnâme

Hey'et-i Vekilece müttehaz kararname ahkâmına tevfikân dâhile nakl olunan köylerin hayatta bulunan zâbitân ve efrâd-ı askeriyesi mehâriminin ve idâ re-i maişetleri kendilerine münhasır olan akrabasının, Anadolu İhtilâl Cemiyetinin, Anadolu'ya ihrâc ettiği ve etmesi melhuz eşkiyaya alâkadar olmadıkları ve ahvâl-i sabıkları mazbut bulunduğu takdirde nakilden istisnalarının tensib edildiği bundan mâ'adâ gerek mücâhede-i milliyede ve gerekse muhârebâtta ve eşkiyâ ta'kibâtında şehid olanların dul zevceleri ve zâ-tü'z-zevc olmayan hemşireleriyle, çocukları ve ihtiyar peder ve valideleri dahi nakilden istisna edilmiş olup ol veçhile alâkadârâne ve vilâyât ve elviye-i müstaki-leye tebligat îfâ kılındığından bu misüllülerden yanlışlıkla sevk edilmiş olanlar var ise mahall-i me'mûrin-i mülkiyesine mürâcâ'atları hâlinde iade kılınacakları Dâhiliye Vekâlet-i Celilesinden bildirilmektedir. Malûmat husûlüyle bu kabil aileler hakkında ahz-ı asker şu'belerince ve şâir makâmâtca suhulet ibrazı ve ber-vech bâlâ mu'âmele ifâsı ta'mim olunur.

23. 8. 39

Hatanın ve yanlışlığın, sû-i isti'mâlin idrâk edilmeye başlandığını i'lân eden bu ta'mim her hâlde şâ-yân-ı şükran bir şeydi. Buna nazaran, tehcir edilen köylerden pek azının istisnâsıyla hemen hepsinin avdeti icâb ediyordu. Çünkü o köyler arasında bu sayılan sıfatları nefsinde cem' edemeyecek ya hiç kimse yoktur veya pek az kimse vardır. Geçen uzun harp senelerinde ocağı başında pastasını pişirirken şehid kocasının, oğullarının, kardeşlerinin kara haberine ağlamamış bir zevce, bir ana ve bir hemşire tanınmıyor...

Bu ta'mimden beri aylar geçti. Avdet edebilenlerin ancak 20 hâne kadar olduğunu öğreniyoruz. Diğerleri parasızlık, vesaitsizlik, müşkilât, bilhassa Yunanlılar'ın hîn-ı firarında ahz-ı asker kütüklerinin de yakılmış bulunması yüzünden bir defa düştükleri bahtsızlık kuyusunda boğulup gidiyorlar. Hükümet istese ve te'yid etseydi bütün sürgün Çerkeslerin bu ta'mimden bi'l-istifâde avdet edebilmiş olmalarının lâzım geldiğine kani'iz. Buna himmet, kafalar feth etmekten her halde çok daha hayırlı bir iştir.

Esasen bu tehciye resmi bir renk veren eski kararname, ufak bir tadilâtla bugün kanun olmuş bulunuyor. Geçende Meclis'ten de çıktı. «Men-ı Şekavet» ismini taşıyan bu kanunun bir madde-i mahsûsası, hatırımda kaldığına göre, yedinci maddesi, eşkiyaya müzaheret ve yataklık etmekle maznûnen kaldırılan kimselerin o şakilerin istîsâlinde sonra avdette serbest olduklarını mu'lindir. Çerkeslerin bu musibet bataklığına saplanmasma sebebiyet veren çetelerin, çe-tecilerin ise artık kemikleri bile çürümüş bulunuyor.

Anadolu'nun Manyas ve Gönen havâlisinde onlardan bir tek ferdin kalmadığı, hatta dağ başlarındaki izlerinin bile fırtınalar tarafından silindiği bizim kadar kadar hükümetçe de malûm ve müsellemdir. Dâhiliye Vekil-i Cedidi Beyefendinin son günlerde gazetelerde görülen beyânatlarındaki memleket dâhilinde bir tek siyâsi çetenin kalmadığını te'yid eden fıkra da bu noktayı müeyyid bir sened-i resmî kıymetini hâizdir. Binâberîn onların şerrine uğrayarak yerlerinden, yurtlarından, mallarından, mülklerinden, şereflerinden, haysiyetlerinden... herşeylerinden olan felâketzedeler de serbesttirler. Avdetlerine, eski yuvalarını şenlendirmelerine bir mâni' kalmamış demektir.

Meşhur bir müte'ârifedir. Mâ'ni' zail olunca memnu' avdet eder. Bu mes'elenin, yani Çerkes köylerinin kaldırılmasının mâni'i ise harp idi. Bilhassa teşvikât-ı hariciyyenin düşman harekâtını teshil edecek bir şûrişe meydân verebilmesi endişesi idi. Hadd-i zâtında bu ne kadar mevcuddu. Onu bilmiyoruz. Lâkin bugün artık o hâl-i harp mevcut değildir. O endişenin yaşatılmasına sebep kalmamıştır. Onlar, o kara ve haksız şüpheler sulh ile beraber zail olmuşlardır. O kadar zail olmuşlardır ki, dün Yunanistan'da o ihtilâl çetelerini teşkil ettirip kendi işgal mıntıklarından Türkiye'ye sokan düşmanlar şimdi İstanbul limanında Türk bayramlarını tes'iden toplar bile atıyorlar... Sulhun bu dostluk ni'metlerinden, mesâibin kamçıları altında haksız yere aylarla zaman perişan olan bigünah Çerkesler de istifâde edemeyecek midir?..

«Alemdede felâketen büyük dershâne-i irfan» olmadığına bakılırsa aylardan beri felâketin koynunda oku yan bu köylülerin aldıkları ders yetişmez mi? Bize öyle geliyor ki, onların her biri şimdi birer kutb-ı zaman bile olmuştur!..

Bunu lisân-ı resmînin de te'yid etmesini, hükümetin bir i'lân ile bildirmek suretiyle insanî vazifesini îfâ etmesini candan ve gönülden temenni ettiğimizi arz etmekte tereddüt etmeyiz. Bunda fâide vardır, salah vardır, nur vardır. Binâenaleyh her günün ilk fec-riyle meşîme-i şebnin doğuracağı bu hürriyet ve adalet fermanına intizâr etmekte haklı olduğumuzu da ilâvede isti'câl ediyoruz.

Çünkü bunun aksi, Çerkeslerin uğradıkları belâların sine-i tarihte kanla yazılı kalan son bir izi olacaktır. Biz Türkiyenin ve Türklüğün böyle bir şaibe ile âlûde kalmasını, Türk milliyetine destek veren İslâm diyanetinin böyle kızıl bir gölgede renginin değişmesini, bir lahza da olsa arzu etmeyiz. İstemeyiz ki halk Türkiyesi iki başlı karakuşların hakanları olan çarların eski saltanatının Çerkesler hakkındaki icrâ'-âtı ile yoldaşlık etsin...

Evet, başı cümûdiyelerle taçlanan, beyaz bulutlarla tüllenen yeşil Kafkas kahramanlığa, vefaya, erliğe, can veren çocuklarının hasretine o iki başlı karakuşlarla süslü armalar yüzünden tamam altmış senedir yas tutuyor. Derelerinin, rüzgârlarının feryadı hep, hep ince belli «zarif ve ürkek» oğullarının, lacivert gözlü efsâne kızlarının altmış senelik dertlerini ağlayan mersiyeler terennüm ediyor...

O mersiyelerin ağladığı Çerkes nekbetini ondokuzuncu asır bütün fecâyî'yle seyr etmişti. Yirminci asır bir nazire gibi onların buradaki felâketlerini mi görmelidir? Bu halde o kara bahtlıların yarım asırdır «Yarın!.. Yarın!..» diye atan kalpleri artık müebbeden durmuş ve ölmüş olmayacak mıdır?

Hayır. Hayır... Bu olmamalıdır. Halk Türkiyesi asırlardan beri kardeş olmuş bir unsurun son nefesini çıkaracak fecâ'âtlere sahnelik etmemelidir. Türklüğün yüksek ve mefkûreci ruhu, büyük vicdanı bunu kabul etmez diye tanıyoruz.

Bu itibarla herşeyden sarf-ı nazar, yalnız bu itibarla avdetlerine hiç bir mâni'-i kanunî ve nizamî kalmadığı halde el'an dağıtıldıkları gurbet ellerinde ser-gerdan olan ma'sûmların iadeleri esbabının tesri' edilmesini isti'tâfi, dertlere derman arayan sözlerimize bir son ediyoruz.

15 Teşrin-i Sâni 1923
Mehmed Fetgery Şoenu

14 Aralık 1945'te Tiflis'te çıkan Komünist adlı gazetede, daha sonra da Moskova'da Pravda'da, S. Canaşia ve N. Berdzenişvili adh iki Gürcü akademisyenin müştereken kaleme aldıkları bir mektup yayınlanmıştı. Bu mektup «**Türkiye'den Haklı Taleplerimiz**» başlığını taşımakta ve Türkiye hudutları içindeki Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Giresun gibi toprakların Gürcistan'a ait olduğunu, binaenaleyh geri verilmeleri gerektiğini iddia ediyordu.

Nasıl Yunanlıların ve Ermenilerin Büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan emelleri varsa, Gürcistan'ın da böyle bir megalî ideası bulunmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkasya'da Hristiyan Gürcüler ve Ermeniler emperyalist hayaller peşinde koşmaya başlamışlardır. Bu cümleden olmak üzere Gürcistan Abhazya'ya saldırmış, Ermenistan da Karabağ'ı almak için savaş çıkartmıştır. Kimsenin şüphesi olmasın ki, bu iki devlet, ilk fırsatta Türkiye'den de toprak isteycekler, gerekirse bir istilâ savaşı başlatacaklardır.

Kafkaslarda Abhazya'nın İstiklâli sadece Çerkesleri ve diğer mağdur ve mazlum küçük kavimleri değil, doğrudan doğruya Türkiye'yi ilgilendiren hayatî bir meseledir.

Rum, Ermeni, Gürcü megalî idealarına kulaklarını tıkayanlar, tehlike karşısında başlarını kuma sokan devekuşlarının durumuna düşmüş ve kendi iplerini kendileri çekmiş olurlar.

Kaynak:

M. Fetgery Şoenu, Çerkes Meselesi, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1993

Yorum:

Hep aynı hikâye, ibret niye alınmaz ki?